

KS. WŁADYSŁAW CHAIM CSSR – ZAMOŚĆ

WPŁYW PRAKTYK RELIGIJNYCH W RODZINIE NA RELIGIJNOŚĆ I OSOBOWOŚĆ W OKRESIE WSCHODZĄCEJ DOROSŁOŚCI

Kościół katolicki uważa rodzinę za istotny czynnik wpływający na kształtowanie i pielęgnowanie wiary każdego pokolenia. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (nr 1655-1658) przypomina, że nawracające się i wierzące rodziny od początku tworzyły rdzeń Kościoła, stając się oddziaływającymi wyspami życia chrześcijańskiego w niewierzącym świecie. Przywołując za Soborem Watykańskim II starożytne określenie rodziny chrześcijańskiej jako *ecclesia domestica*, KKK zwraca uwagę, że w obecnych czasach, w świecie często obcym, a nawet wrogim wierze, rodziny wierzące mają pierwszorzędne znaczenie jako ośrodki żywej, promieniującej wiary. Dom, a więc członkowie rodziny, sprawując kapłaństwo powszechne na mocy chrztu, tworzą pierwszą szkołę chrześcijańskiego życia, sprawowania kultu Bożego oraz rozwoju człowieczeństwa. Przekaz wiary i tradycji Kościoła w chrześcijańskiej rodzinie jest wypełnianiem sakramentalnych zobowiązań

KS. WŁADYSŁAW CHAIM CSsR – doktor psychologii (KUL), zajmuje się psychologią komunikacji interpersonalnej, psychologią religii, psychologią kaznodziejstwa i homiletyką. Zamieszkały w Zamościu; pracuje jako misjonarz i rekolekcjonista. Prowadzi spotkania biblijne metodą bibliologa i bibliodramy, poradnictwo w zakresie problemów interpersonalnych, osobowościowych i duchowych. Spełnia w diecezji posługę modlitwy uzdrawiania i uwalniania. ORCID: 0000-0001-7514-5536. Kontakt: wchaim@redemptor.pl.

małżonków i rodziców¹. Do rodziców zatem, przede wszystkim, należy praktyczne organizowanie życia religijnego rodziny².

Badania wykazały, że międzypokoleniowe przekazywanie wartości religijnych skutkuje lepszym funkcjonowaniem rodziny i lepszymi relacjami rodzinnymi³. I odwrotnie, zaangażowanie religijne wschodzących dorosłych jest także funkcją wielu aspektów życia w rodzinie oraz ich postrzegania⁴. Wschodząca dorosłość (wyłaniająca się dorosłość, stająca się dorosłość) jest terminem używanym do opisu okresu rozwojowego pomiędzy dorastaniem a dorosłością, wyróżnianym ze względu na opóźnione przejście od szkoły (nauki) do pracy i przesuwane w czasie wejście w małżeństwo i rodzicielstwo. Obejmuje się nim okres od około 18 roku życia przez całą trzecią dekadę, a przeważnie do około 25-26 roku życia. W tym czasie ma miejsce proces rekonstrukcji, reorientacji (*recentering*) postawy do siebie i do społeczeństwa – na drodze przechodzenia od zależności do niezależności – co sprawia, że wschodzący dorośli różnią się rozwojowo od młodszych i starszych grup wiekowych pod względem osobowości, relacji interpersonalnych, pełnionych ról itd.⁵.

1. D. K. Zamora, *Kościół domowy w rodzinie w ujęciu Katechizmu Kościoła Katolickiego*, „Studia Warmińskie”, 38 (2001), s. 319-338; M. Brzeziński, *Przekaz wiary i tradycji chrześcijańskiej w rodzinie wypełnieniem sakramentalnych zobowiązań małżonków i rodziców*, „Studia nad Rodziną”, 15 (2011), nr 1-2, s. 165-178.
2. Pragnę wyrazić serdeczne podziękowanie O. dr. Józefowi Maziarzowi CSsR, duszpasterzowi Polskiej Misji Katolickiej w Regensburgu, za bezinteresowne i cierpliwe zaopatrywanie w literaturę dla mojej pracy naukowej i duszpasterskiej.
3. C. M. Barry, J. M. Prenoveau, C. Morgan, *Do emerging adults learn what they live? The frequency and importance of childhood family faith activities on emerging adults' prosocial behavior toward family, friends, and strangers*, „Emerging Adulthood”, 6 (2018), nr 6, s. 411-421, <https://doi.org/10.1177/2167696817746038>; D. C. Dollahite i in., *Beyond religious rigidities: religious firmness and religious flexibility as complementary loyalties in faith transmission*, „Religions”, 10 (2019), nr 2: 111. <https://doi.org/10.3390/rel10020111>; A. B. Walker, *An exploration of family factors related to emerging adults' religious self-identification*, „Religions”, 10 (2019), nr 3, 172; <https://doi.org/10.3390/rel10030172>.
4. L. L. Matthews, *Perceived parental factors as predictors of spiritual maturity in emerging adults*, 2015. Doctoral Dissertations and Projects. 1040. <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/1040>.
5. J. L. Tanner, *Recentering during emerging adulthood: a critical turning point in life span human development*, w: *Emerging adults in America: coming of age in the 21st century*, red. J. J. Arnett, J. L. Tanner, Washington 2005, s. 21-55, <https://doi.org/10.1037/11381-002>; J. L. Tanner, J. J. Arnett, *Presenting „emerging adulthood”: what makes it developmentally distinctive?* w: *Debating emerging adulthood: stage or process?*, red. J. J. Arnett, M. Kloep, L.B. Hendry, J.L. Tanner, New York 2011, s. 13-30. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199757176.003.0002; A. Lipska, W. Zagórska, *„Stająca się dorosłość” w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia*, „Psychologia rozwojowa”, 16 (2011), nr 1, s. 9-21; J. J. Arnett,

Badania w naukach społecznych wykazują, że wiele osób wychowywanych religijnie w okresie wchodzenia w dorosłość oddala się od instytucjonalnej religii do czasu powrotu, gdy zawierają małżeństwa i zakładają własne rodziny⁶. Istnieje zatem potrzeba odsłaniania możliwych czynników rodzinnych stojących za wycofaniem zaangażowania religijnego u wschodzących dorosłych. Ze względu na wielką wagę interpersonalnych czynników rodzinnych w przekazie treści wiary, a więc i religijności w okresie stawania się dorosłymi, najpierw zostaną przybliżone wybrane badania na ten temat⁷. Następnie zostanie ukazane tło teoretyczne dla badań nad powiązaniem zorganizowanego życia religijnego w rodzinie w odbiorze młodych wchodzących w życie dorosłe, a ich religijnością i osobowością. Na końcu pracy znajdzie się prezentacja wyników i sugestie pastoralne.

1. Rodzina i jej religijność a religijność i osobowość młodych dorosłych

Religijność człowieka obejmuje wieloaspektowy, wielowymiarowy, dynamiczny proces jego odniesień do rzeczywistości transcendentnej. Procesy religijnych odniesień do Boga dokonują się w społecznym kontekście interakcji z rodzicami i rodziną, szkołą, religijną wspólnotą (Kościołem), rówieśnikami, mentorami (wychowawcami), środowiskiem kultury, treściami z multimediiów⁸. Z tych interakcji pochodzą możliwe wpływy na przebieg oraz kształt religijności i duchowości; na

Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties, 2 wyd., New York 2014.

6. K. C. Leonard, K. V. Kaye, C. Boyatzis, C. N. Kimball, K. S. Flanagan, *Parent-child dynamics and emerging adult religiosity: attachment, parental beliefs, and faith support*, „Psychology of Religion and Spirituality”, 5 (2013), nr 1, s. 5-14. <https://doi.org/10.1037/a0029404>; D. Cox, A. Thomson – DeVeaux, *Millennials are leaving religion and not coming back*, „FiveThirtyEight”, 2019, <https://fivethirtyeight.com/features/millennials-are-leaving-religion-and-not-coming-back>.
7. A. B. Walker, *An exploration of family factors related to emerging adults' religious self-identification*, „Religions”, 10 (2019), nr 3, 172. <https://doi.org/10.3390/rel10030172>.
8. C. J. Boyatzis, D. C. Dollahite, L. D. Marks, *The family as a context for religious and spiritual development in children and youth*, w: *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*, red. E. C. Roehlkepartain i in., Thousand Oaks 2006, s. 297-309; <https://doi.org/10.4135/9781412976657.n21>; K. A. Barker, *Contextual influences on faith development in adolescents and emerging adults*, Master's Theses, Louisiana State University, Baton Rouge 2011; E. A. Sârbu, F. Lazăr, A. F. Popovici, *Individual, familial and social environment factors associated with religiosity among urban high school students*, „Review of Religious Research”, 63 (2021), s. 489-509. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00466-x>; M. S. Ehlebracht, *Exploring the impact of social media on the religious and spiritual beliefs of emerging adults*, Waterloo 2022, <https://scholars.wlu.ca/etd/2444> [dostęp: 7.08.2022].

jej rozwój, zastoje czy regres. Te konteksty zatem mogą dostarczać warunków i okoliczności dla doświadczania Transcendencji, wyzwających poczucie łączności z osobowym Bogiem czy najwyższymi wartościami⁹. Jednym z tematów, który wzbudza zainteresowanie teorii i praktyki duszpasterstwa, jest odpowiedź na pytanie o prawidłowości odpowiedzialne za międzypokoleniowy przekaz wiary religijnej. Staje się ono problemem zwłaszcza dla wierzących rodziców, których dzieci na ich oczach porzucają wiarę, jaką starali się im przekazać i wszczepić¹⁰.

Środowisko rodzinne może wpływać na religijność swoich członków pośrednio i bezpośrednio, przez oddziaływania niezamierzone i zamierzone. Ważny wkład na temat wpływu rodziny i jej religijności na skuteczność przekazu wiary wnoszą m.in. badania nad jakością więzi w rodzinie¹¹. Tak np. z polskich badań wśród młodych dorosłych (studenci) wynika, że na stopień personalizacji w relacji do Boga mają wpływ wzajemne relacje interpersonalne w rodzinie¹². Zaspokojenie interpersonalnych potrzeb oraz jakość klimatu emocjonalnego w rodzinie (zaangażowanie, akceptowanie, zrozumienie, otwartość, szacunek, a z drugiej strony konfliktowość, poczucie dystansu i uzależnianie) oddziałuje na psychologiczną warstwę relacji z Bogiem, mierzoną *Skalą Relacji Religijnej* D. Hutsebauta. Dotyczy to zarówno rodziny generacyjnej, jak też rodziny aktualnej, w której się żyje obecnie¹³.

T. Gosztyła (2010), badając bezpośrednie i pośrednie oddziaływanie rodziny pochodzenia na rozwój religijny, stwierdził m.in. istnienie pozytywnej korelacji między kochającą i ochraniającą postawą matek i personalną religijnością u młodzieży (17-19 lat). Postawa odrzucająca i przewaga postawy liberalnej nad wymagającą ze strony matek korelowała negatywnie z poziomem dojrzałości religijności u ich dorastających dzieci. U dziewcząt dojrzałość religijna współwystępowała z postawą kochającą u ojców, natomiast negatywnie korelowała

9. E. C. Roehlkepartain, E. Patel, *Congregations: unexamined crucibles for spiritual development*, w: *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*, red. E. C. Roehlkepartain i in., Thousand Oaks, 2006, s. 324-336. DOI:<https://dx.doi.org/10.4135/9781412976657.n23>.
10. V. L. Bengtson, *Families and faith: How religion is passed down across generations*, New York 2013, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199948659.001.0001>; D. Cox, A. Thomson-DeVeaux, *Millennials are leaving religion and not coming back*.
11. Np. B. Nicholson, *Father-child religious transmission from adolescence to young adult: the moderating effect of father-child relationship quality*, Kansas State University, Manhattan 2020, <https://core.ac.uk/download/pdf/322824556.pdf>.
12. W. Chaim, *Środowisko rodzinne i religijność a wybór kierunku studiów*, „Homo Dei”, 64 (1995), nr 4, s. 3-17; tegoż, *Klimat rodziny jako korelat personalnego wymiaru religijności*, „Studia Płockie”, 25 (1997), s. 221-230.
13. W. Chaim, *Interpersonalne korelaty relacji religijnej*, w: *Studia z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, t. 10, red. P. Francuz, P. Oleś, W. Otrębski, Lublin 2001, s. 219-237.

z postawą odrzucającą i postawą liberalną ze strony ojców. U chłopców pozytywny związek z dojrzałością religijną wykazywała ojcowska postawa wymagająca oraz – w mniejszym stopniu – postawa kochająca¹⁴.

Wyniki badań Gosztyły wskazują również na powiązania „technik wychowawczych” stosowanych przez rodziców, postrzeganych przez ich dorastające dzieci, takich jak podkreślanie mocy, wycofywanie miłości, wprowadzanie zasad, czy brak reakcji, z dojrzałą religijnością. Najsilniejszą korelację ujemną z dojrzałą religijnością wykazuje brak reakcji matek w sytuacji przewinień i nieco słabszą – wycofywanie miłości. Pozytywnie z poziomem dojrzałości religijności koreluje wprowadzanie zasad przez matki (tylko u dziewcząt). Dojrzałość religijna u dziewcząt koreluje negatywnie z brakiem reakcji ojców na przewinienia. Niski poziom dojrzałości religijnej chłopców współwystępuje z brakiem reakcji ich ojców na popełniane przez nich wykroczenia¹⁵.

Optymalnym stylem wychowania jest „autorytatywny” styl rodzicielski, będący przeciwieństwem tak stylu autorytarnego, jak i stylu permissywnego (nieuczestniczącego). Stosujący go rodzice utrzymują i egzekwują wysokie standardy oraz oczekiwania względem swoich dzieci, przy jednoczesnym okazywaniu pełnego ciepła i więzi z nimi, pozostawianiem im przestrzeni potrzebnej dla wypracowania w sobie upodmiotowionych poglądów i wartości. Rodzice, wsłuchując się w dziecko, rozmawiając z nim, unikają moralizowania („prawienia kazań”). Rozmowy skoncentrowane bardziej na dorastającym niż na rodzicu wyzwalają bardziej satysfakcjonujące i owocne doświadczenia religijne i relacyjne¹⁶. Dollahite i inni (2019) zwracają uwagę, że jedną z przyczyn rezygnacji, „zrzucania z siebie” przynależności religijnej u osób, które pochodzą z bardzo religijnych rodzin, była stosowana w ich rodzinach nadmierna surowość w zachowaniu religijnych zobowiązań, zamiast równoważenia oraz integrowania stanowczości w zachowaniu wiary i praktyk z elastycznością uwzględniającą postrzegane wyzwania i okoliczności¹⁷.

Jakość relacji rodziców ze swoimi dziećmi, także w wieku dorastania i preferowany styl rodzicielski pociągają za sobą istotne różnice w przekazie (transmisji) wiary. Rodzice utrzymujący relacje ciepła emocjonalnego i miłości umożliwiają

14. T. Gosztyła, *Rodzinne uwarunkowania dojrzałej religijności młodzieży*, Lublin 2010, s. 112-113, 134-139.

15. Tamże, s. 140-144.

16. D. C. Dollahite, J. Y. Thatcher, *Talking about religion: how highly religious youth and parents discuss their faith*, „Journal of Adolescent Research”, 23 (2008), s. 611-641; J. Roberto, *Partnering with parents to nurture family faith – insights from research*, „Evangelization and Catechesis”, Sept. 8 (2020), <https://www.usccb.org/news/2020/partnering-parents-nurture-family-faith-insights-research> [dostęp: 5.08.2022].

17. D. C. Dollahite i in., *Beyond religious rigidities*.

doświadczenia sensu religijnych praktyk oraz ich ważności. Ważna jest równowaga między religijną stanowczością i religijną elastycznością oraz między trwałością tradycji religijnej, a zdolnością dziecka do wyboru opartego o wartości i zasady, o poczucie odpowiedzialności, bez wymuszania wiary, przy zgodzie na poszukiwania i błędy u dziecka oraz o szacunek dla poglądów dzieci. Przekaz wiary najskuteczniej odbywa się w codziennym życiu. Rodzice, rozmawiając z dziećmi na płaszczyźnie osobistej o swojej „życiowo usytuowanej” biblijnej wiary z uczynków (Jk 2, 14-24), mogą dostarczyć dzieciom mocnego przekazu, że jest ona dla nich ważna i pewna.

Rodzina, będąc podstawową przestrzenią, środowiskiem życia – przez swoje oddziaływania – może w dzieciach zarówno wspierać i ułatwiać jak również hamować rozwój, blokować przekraczanie siebie w kierunku Boga i ludzi (zob. Mt 23,13). Kontekst religijnego rozwoju (bądź niedorozwoju) obok interakcji rodzinnych, roli matek i ojców oraz rodzeństwa, stylów komunikacji i klimatu emocjonalnego tworzą także modele formacji religijnej, objaśnianie rzeczywistości życia i rytuały rodzinne¹⁸. Religijność u dorastających oraz u młodych dorosłych, w tym także jej kształt, bierze początek i zależy nadal w dużej mierze od religijnej socjalizacji w rodzinie. Młodzi ludzie w rodzinach, w których religia miała bardzo duże znaczenie w okresie dorastania i których rodzice częściej poruszają zagadnienia religijne, są skłonni bardziej niż inni młodzi do identyfikowania się z religią rodziców, gdy stają się dorośli¹⁹. Jednak z badań amerykańskich nastolatków wynika także, że wykazują oni tendencję do bycia mniej religijnymi niż ich rodzice oraz do wybierania bardziej pozaoficjalnych, indywidualnych sposobów przeżywania religii. Tylko 40% nastolatków posiadała takie same przekonania religijne jak ich rodzice. Około połowa nastolatków modliła się z rodziną przy posiłku. Większość nastolatków uczestniczyła w nabożeństwach przynajmniej z jednym z rodziców. Większość nastolatków podziela swoją tożsamość religijną z rodzicami, chociaż dorastający w mniejszym stopniu niż ich rodzice uznają doniosłość religii w swoim życiu²⁰.

18. S. M. Myers, *An interactive model of religiosity inheritance: the importance of family context*, „American Sociological Review”, 61 (1996), nr 5, s. 858-866, <https://doi.org/10.2307/2096457>; C. J. Boyatzis, D. C. Dollahite, L. D. Marks, (2006). *The family as a context for religious and spiritual development*.

19. D. C. Dollahite, J. Y. Thatcher, *Talking about religion*; A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna młodych Polaków*, Poznań 2015.

20. *U.S. teens take after their parents religiously, attend services together and enjoy family rituals*, „Pew Research Center”, 2020, <https://www.pewforum.org/2020/09/10/u-s-teens-take-after-their-parents-religiously-attend-services-together-and-enjoy-family-rituals> [dostęp: 22.12.2021].

Lata przechodzenia z okresu adolescencji w dorosłość mają znaczenie dla następnych etapów życia oraz dla religijności człowieka²¹. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że to, co rodzice robili w stosunku do swoich dzieci w okresie adolescencji i wcześniej, może mieć związek z ich rozwojem religijnym i duchowym także w okresie wyłaniającej się dorosłości²². Mimo stwierdzenia istotnej roli religii u rodziców dla religijności dzieci, to przewidywalność roli religijności rodziców dla religijności *młodych dorosłych jest nadal niewystarczająco zbadane*²³.

W całej swojej historii Kościół katolicki traktował rodzinę jako najbardziej wpływowy czynnik w kształtowaniu i pielęgnowaniu wiary. W rodzinie rodzice są uważani za pierwszych nauczycieli i wychowawców wiary swoich dzieci. Mimo tego obszar katechezy wewnątrzrodzinnej jest niewystarczająco poruszany i w jeszcze mniejszym stopniu rozpracowany i realizowany. Naprzeciw temu wyzwaniu praktycznie wychodzą katolicycy rodzice, których dzieci nie uczą się w szkołach katolickich – przez organizowaną strategię pielęgnowania wiary w domu. Do najczęstszych relacjonowanych elementów strategii należy uczestnictwo we Mszy św., czytanie Biblii, rozmowy i dyskusje na tematy związane z wiarą, świadectwo i przykład oraz uczestnictwo w diecezjalnym programie edukacji religijnej. Dla tej grupy katolickich rodziców wiara jest istotną częścią życia rodzinnego. Czytelna jest silna zbieżność między rozumieniem wiary przez rodziców, a stylem jej pielęgnowania w kontekście życia domowego i rodzinnego. Taka jest praktyka rodziców, którzy nie mają dostępu do katolickiego systemu szkolnego²⁴.

Dollahite i Marks (2009), analizując bardzo religijne rodziny – zróżnicowane wyznaniowo – ustalili szereg praktykowanych w nich aktywności służących wspólnej realizacji celów wyznaczonych przez wiarę, którymi było: a) poleganie na Bogu lub Bożym słowie w celu uzyskania wsparcia, przewodnictwa i siły; b) uświęcanie rodziny poprzez życie religią w domu; c) rozwiązywanie konfliktów modlitwą, pokuta i przebaczenie; d) okazywanie miłości i służenia innym

21. C. M. Barry, L. J. Nelson, *The role of religious beliefs and practices on emerging adults' perceived competencies, perceived importance ratings, and global self-worth*, „Psychology International Journal of Behavioral Development”, 32 (2008), nr 6, s. 509-521, <https://doi.org/10.1177/0165025408095555>.

22. D. Briggs, *Parents play major role in religious lives of young adults*, 2010, <http://blogs.thearda.com/trend/featured/parents-play-major-role-in-religious-lives-of-young-adults> [dostęp: 5.08.2022].

23. K. C. Leonard o in., *Parent-child dynamics and emerging adult religiosity*.

24. C. G. Suart, *Nurturing faith within the Catholic home: a perspective from Catholic parents who do not access Catholic schools*, University of Notre Dame Australia, Fremantle 2007, <https://researchonline.nd.edu.au/theses/11> [dostęp: 5.08.2022].

w rodzinie, wspólnocie wyznaniowej i szerszej społeczności; e) przewycięzanie wyzwań i prób poprzez wspólnie przeżywaną wiarę; f) powstrzymywanie się od zakazanych czynności i substancji; g) poświęcanie czasu, pieniędzy, komfortu i wygody; h) pielęgnowanie duchowego przestrzegania i wzrostu poprzez nauczanie, przykład i dyskusję; i) okazywanie posłuszeństwa Bogu, prorokom, rodzicom lub przykazaniom oraz j) przedkładanie wiary lub rodziny nad osobiste lub świeckie interesy²⁵. W literaturze przedmiotu zwraca się szczególną uwagę na jednoczący charakter rodzinnej, autentycznej modlitwy, która obejmuje także problemy, obawy rodziny i jej członków, pomaga zredukować napięcia w relacjach, dostarcza poczucia więzi, jedności i przywiązania²⁶.

Wschodząca lub wczesna dorosłość jest czasem eksplorowania (sprawdzania) tożsamości w wielu obszarach. Dziedziny te obejmują pracę, relacje oraz przekonania i wartości. W szczególności początkujący dorośli mają za zadanie odróżnić własne wierzenia i wartości religijne od przekonań i wartości ich rodziców. Z przyjmowaniem lub porzucaniem religijnych ideałów powiązane są takie czynniki jak: struktura rodziny, rozwód rodziców, jakość małżeństwa rodziców i konflikt w małżeństwie. Denton (za Walker 2019) odkrył, że młodzi dorośli o najwyższym poziomie religijności we wszystkich jej aspektach mieli rodziców, którzy byli bardzo religijni i zaangażowani w praktyki religijne. Co ciekawe, ten międzypokoleniowy przekaz wartości religijnych nie ograniczał się do tych bardzo religijnych²⁷. Badania podłużne pokazują również, że jeśli rodzice konsekwentnie wyrażają, że religia nie ma dla nich wartości, to ich wchodzące w dorosłość dzieci również zdecydowanie sprzeciwiają się religijnemu światopoglądowi. Dla przykładu, w analizie podłużnej 68 % młodych dorosłych przyjęło tę samą tradycję religijną co ich rodzice, podczas gdy 63 % rodziców bez przynależności religijnej miało młodych dorosłych, którzy poszli w ich ślady. Silny związek między wartościami religijnymi i niereligijnymi rodziców i potomstwa jest wyraźnie spójny. Natomiast około jedna trzecia wschodzących dorosłych stawia na inne przekonania i wartości²⁸. Z kolei, Arnett i Jensen (za Walker 2019) stwierdzili na badanej próbie,

25. D. C. Dollahite, L. D. Marks, *A conceptual model of family and religious processes in highly religious families*, „Review of Religious Research”, 50, (2009), nr 4, s. 373-391.

26. D. Dollahite, L. Marks, H. Boyd, *The best practices and benefits of religious parenting*, Public Discourse, 6 (2020), <https://www.thepublicdiscourse.com/2020/02/59688>).

27. A. B. Walker, *An exploration of family factors related to emerging adults' religious self-identification*; K. A. Barker, *Contextual influences on faith development in adolescents and emerging adults*.

28. M. L. Denton, *Family structure, family disruption, and profiles of adolescent religiosity*, „Journal for the Scientific Study of Religion”, 51 (2012), s. 42-64, doi: 10.1111/j.1468-5906.2011.01619.x; V. L. Bengtson i in., *Families and faith*.

że wierzenia i wartości religijne wyłaniających się dorosłych w ich próbie nie są w zasadzie związane z przekonaniami ich rodziców.

Rodzice mają w tym czasie znaczący wpływ, mimo tego, że młodzi dorośli poszukują coraz większej niezależności i własnego kształtu wiary. Nieliczne badania pokazują, że ojcowie odgrywają wyjątkową rolę w rozwoju religijności w okresie przechodzenia z adolescencji we wczesną dorosłość²⁹. Ojcowie przekazują swoją religijność poprzez dzielenie się swoimi przekonaniami i „modelowanie” praktykowaną pobożnością (np. modlitwą, „chodzeniem do kościoła”, wykonywaniem innych praktyk religijnych). Występujący między pokoleniami wzorzec religijności jest najsilniejszy, gdy oboje rodzice często razem uczestniczą w nabożeństwach, przynależą do tej samej religii i uważają, że religia ma duże znaczenie³⁰. Drogi przechodzenia z dorastania w dorosłość, także w sferze religijności mogą być bardzo różne i mogą obejmować m.in. poczucie religijnej przynależności, modlitwę, znaczenie religii w życiu itd., zależnie od *płci, narodowości, wykształcenia rodziców i własnego, struktury rodziny itp.*³¹.

Retrospektywne postrzeganie praktyk religijnych w rodzinie przez młodych dorosłych w powiązaniu z różnymi aspektami ich religijności pozwala na uchwycenie związków, a zatem znaczenia tych praktyk dla życia religijnego na przełomie drugiej i trzeciej dekady życia³². W niniejszym artykule przedstawiamy wynik badań nt. powiązań, a w pewnym sensie także wpływu, retrospektywnie postrzeganych praktyk religijnych w rodzinie z religijnością i osobowością osób we wcześniej dorosłości.

Stosunek do systemu doktrynalnego religii katolickiej dotyczy stopnia akceptacji treści *credo* czyli „co wiary” (*fides quae*). W szczególności wschodzący dorośli podejmują się odróżnienia osobistych przekonań i wartości od przekonań i wartości swoich rodziców. Z badań amerykańskich wynika, że w opinii większości rodziców ich nastolatki mają „takie same” przekonania religijne jak oni, a tymczasem tylko połowa nastolatków uważa, że ma przekonania podobne do swoich rodziców³³. Na stopień podobieństwa przekonań rodziców i ich

29. B. Nicholson, *Father-child religious transmission from adolescence to young adult: the moderating effect of father-child relationship quality*, Manhattan 2020. <https://core.ac.uk/download/pdf/322824556.pdf> [dostęp: 5.08.2022].

30. Ch. Smith, P. Snell, K. Longes, *Religious trajectories from the teenage years into the emerging adult years*, „Lifelong Faith Journal”, 4 (2010), nr 2, s. 14-27; A. B. Walker, *An exploration of family factors related to emerging adults' religious self-identification*.

31. B. H. J. Lee, L. D. Pearce, K. M. Schorpp, *Religious pathways from adolescence to adulthood*, „Journal for the Scientific Study of Religion”, 56 (2017), nr 2, s. 678-689, <https://doi.org/10.1111/jssr.12367>.

32. C. M. Barry, J. M. Prenoveau, C. Morgan, *Do emerging adults learn what they live?*

33. *U.S. teens take after their parents religiously, attend services together and enjoy family rituals.*

dorastających dzieci ma wpływ m.in. uczestniczenie w nabożeństwach, status małżeństwa, różnice wyznania, ale także „konserwatywny” system przekonań religijnych wyznawany w domu rodzinnym³⁴.

Centralność religijności jest wskaźnikiem znaczenia religii dla danej osoby. Uznawana jest za przybliżoną pośrednią miarę prężności tożsamości religijnej, chociaż konstrukty te różnią się koncepcyjnie i empirycznie³⁵. Należy się spodziewać, że stopień znaczenia religii u młodych dorosłych będzie powiązany z częstością i znaczeniem praktyk religijnych w rodzinie ich pochodzenia.

Tożsamość religijna stanowi szczególnie rodzaj tożsamości osobowej i obejmuje zarówno poczucie członkostwa grupy kultuwującej określoną tradycję religijną jak również koncepcję siebie (self-concept). Jest tworzona przez indywidualny oraz społeczny obraz religijności będące wynikiem religijnej socjalizacji i autorefleksji. Tożsamość ta kształtuje się w dynamicznie i naprzemiennie zachodzących procesach eksploracji i zobowiązania. Tożsamość w obszarze religijności jest opisywana jako: 1) eksploracja wszerek (poszukiwanie osobistych wartości w obszarze religii), 2) eksploracja w głąb (pogłębona ocena wybranych przez siebie wartości w dziedzinie religii), 3) eksploracja ruminacyjna (rozproszenie, niezdecydowanie w sferze religijnej), 4) podjęcie zobowiązań (wybory i zobowiązania w obszarze religijności) oraz 5) identyfikacja z zobowiązaniem (identyfikacja z dokonanymi wyborami i zobowiązaniami w obszarach wyznawanej przez siebie religii³⁶.

Okres przechodzenia z adolescencji w dorosłość jest czasem zwiększonego wpływu doświadczeń życiowych, nowych opcji edukacyjnych i zawodowych, zmian kontekstów życia na przemiany religijności, które odzwierciedlają się w kształcie religijnej tożsamości, w zakresie i głębi spraw obejmujących relację

34. *Shared beliefs between parents and teens, U.S. teens take after their parents religiously, attend services together and enjoy family rituals*, <https://www.pewresearch.org/religion/2020/09/10/shared-beliefs-between-parents-and-teens> [dostęp: 10.8.2022]; J. Smith, *Transmission of faith in families: the influence of religious ideology*, „Sociology of Religion: A Quarterly Review”, 82 (2021), nr 3, s. 332-356, doi: 10.1093/socrel/sraa045.

35. S. Murken, S. Namini, *Choosing a religion as an aspect of religious identity formation in modern societies*, w: *Religious harmony: problems, practice, and education. Proceedings of the regional conference of the International Association for the History of Religions*, red. M. Pye, E. Franke, A. T. Wasim, A. Mas'ud, Berlin 2006, s. 289-301; S. Huber, O. W. Huber, *The Centrality of Religiosity Scale (CRS)*, „Religions”, 3 (2012), s. 710-724.

36. A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna młodych Polaków*, s. 98-100; E. Rydz, R. P. Bartczuk, A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna a gotowość do wejścia w dialog międzyreligijny*, „Przegląd Religioznawczy”, 264 (2017), nr 2, s. 143-156.

z Transcendencją³⁷. Badania ujawniają także związek zmian tożsamości religijnej m.in. z rodzinną identyfikacją religijną i etniczną³⁸.

Religijne style poznawcze dotyczą sposobu odniesienia do rzeczywistości transcendentnej oraz sposobu rozumienia treści wiary, czyli „*jak wiary*” (*fides qua*). W koncepcji Wulffa myślenie religijne opisane jest w przestrzeni dwuwymiarowej jako włączanie lub wykluczanie transcendencji oraz jako jej interpretacja literalna lub symboliczna. Przestrzeń podzieloną na kwadraty wyznaczają cztery potencjalne style poznawcze: literalna afirmacja, literalne zaprzeczenie, symboliczne zaprzeczenie i symboliczna afirmacja³⁹. Dojrzałą tożsamość religijną charakteryzuje włączenie Transcendencji zarówno literalnie jak i symbolicznie (ortodoksja i wtórna prostota)⁴⁰. Zatem rodzi się pytanie, czy aktywność religijna rodzinnego środowiska ma powiązanie ze stylami religijnego myślenia?

Poczucie pewności w wierze obejmuje jej wyrazistość, przekazywanie, wzrastanie w niej i poczucie bliskości Boga. Wg A. Village’a niektórzy ludzie wykazują pewne predyspozycje do odczuwania pewności w wierze, która może być wzmocniana przez właściwy sposób edukacji, formacji, „transmisji wiary”⁴¹.

Odrzucenie chrześcijaństwa. Dla wielu ludzi chrzcielna przynależność do religii chrześcijańskiej nie jest równoznaczna z jej znajomością, z utożsamianiem

-
37. S. A. Vasilenko, E. S. Lefkowitz, *Changes in religiosity after first intercourse in the transition to adulthood*, „Psychology of Religion and Spirituality”, 6 (2014), nr 4, s. 310-315, <https://doi.org/10.1037/a0037472>; B. H.J. Lee i in., *Religious pathways from adolescence to adulthood*; W. Chaim, *Tożsamość religijna młodych dorosłych a wybrane aspekty religijności*, w: *Tożsamość i moralność w perspektywie psychologii pastoralnej*, red. J. B. Soiński, Warszawa 2022, s. 118-174.
38. M. Chan, K. M. Tsai, A. J. Fuligni, *Changes in religiosity across the transition to young adulthood*, „Journal of Youth and Adolescence”, 44 (2015), s. 1555-1566, <https://doi.org/10.1007/s10964-014-0157-0>; A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna*; G. Prawitasari, *The adolescent religious identity development in the transition period: do parents still matter?*, „KONSELOR”, 8 (2019), nr 3, s. 84-91, <https://doi.org/10.24036/0201983105376-0-00>.
39. D. Hutsebaut, *Post-critical belief. A new approach to the religious attitude problem*, „Journal of Empirical Theology”, 9 (1996), nr 2, s. 48-66.
40. A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna młodych Polaków*; E. Rydz i in., *Tożsamość religijna a gotowość do wejścia w dialog międzyreligijny*.
41. C. Nosiglia, *La famiglia, luogo della trasmissione della fede*, „Catechesi”, 79 (2009-2010), nr 2, s. 26-30; K. Copeland, *What does confidence have to do with faith?* (2015), <https://blog.kcm.org/what-does-confidence-have-to-do-with-faith> [dostęp: 10.08.2022]; A. Village, *Nature or nurture? What makes people feel confident in faith?*, „Rural Theology”, 13 (2015), nr 1, s. 82-93.

się z nią. Także wielu młodych chrześcijan nie zna jej zasad, dystansuje się od niej, a nawet ją ocenia negatywnie i odrzuca⁴². U części z nich kończy się to apostazją⁴³.

Motywacja praktyk religijnych. Samoświadomość religijna jest czynnikiem, który określa dojrzałość podejmowanych praktyk religijnych. Im silniejsza jest motywacja religijna, tym większa jest szansa trwałości praktyk. Wydaje się, że im bardziej aktywne jest życie religijne w rodzinie i bardziej jest cenione, tym bardziej zinterioryzowana jest jego motywacja u młodych dorosłych. Badania religijności stwierdzają tendencję do obniżania się poziomu praktyk w okresie przechodzenia w dorosłość (*age gap*)⁴⁴.

Stopień ubiblijnienia. Biblijne narracje, które w ogromnej mierze występują w Biblii, mogą być źródłem odkrywania swej tożsamości, ponieważ proponują określone wzorce relacji z Bogiem, odsłaniają stosunek Boga do człowieka zarówno indywidualnie jak i społecznie. Zwłaszcza w narracjach osoba otrzymuje strukturę dla swoich doświadczeń, dzięki czemu w określonych sytuacjach przejmowane role służą jej m.in. jako wzorce percepcyjne (Chaim, 2010)⁴⁵. Częstość sięgania do Biblii i konsekwentnie jej znajomość jest w dużym stopniu warunkowana miejscem i znaczeniem, jakie ma ona dla rodziny, a które niestety bardzo często jest dramatycznie małe⁴⁶.

Kompetencje moralne. Jedną z badanych kwestii nt. relacji między religijnością i moralnością bywa odpowiedź na pytanie, czy religia jest konieczna do bycia moralnym. Mimo przynależności do określonej tradycji religijnej pewna część wyznawców nie wiąże wiary z przekonaniami moralnymi i nie uznaje zasad religii jako osobistych kryteriów rozstrzygnięcia o dobru czy złu w swoim postępowaniu⁴⁷.

42. Ch. A. Lewis, J. Maltby, A. Hersey, *The reliability and validity of the 'Rejection of Christianity Scale' among northern Irish students*, „Journal of Beliefs & Values”, 20 (1999), nr 2, s. 231-238.

43. <https://wpolityce.pl/kosciol/543027-niepokojuce-rosnie-liczba-apostazji> [dostęp: 23.02.2020].

44. C. M. Barry, L. Nelson, S. Davarya, S. Urry, *Religiosity and spirituality during the transition to adulthood*, „International Journal of Behavioral Development”, 34 (2010), nr 4, s. 311-324; A. Earls, *Most teenagers drop out of church as young adults*, „Lifeway Research”, 2019, <https://lifewayresearch.com/2019/01/15/most-teenagers-drop-out-of-church-as-young-adults> [dostęp: 9.08.2022]; R. Cieniek, *Jak to jest z tą wiarą w Polsce?* <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/religijnosci-w-polsce-statystyki-dotyczace-religii/r145gks> (9.09.2020).

45. Por. S. Cormode, *Stories Shape Religious Identity*, <https://www.fuller.edu/next-faithful-step/resources/stories-shape-religious-identity> [dostęp: 29.08.2020]; W. Chaim, *Psychologia modlitwy w świetle teorii ról Hjalmar Sunden*, w: *Psychologiczno-pastoralne aspekty modlitwy*, Edukacja. Teologia i dialog 7, red. B. J. Soiński, Poznań 2010, s. 115-134.

46. W. Chaim, *Stosunek do Biblii (biblijny konserwatyzm i literalizm) a centralność religijności i typy psychologiczne*, w: *Tożsamość i moralność w perspektywie psychologii pastoralnej*, red. B. J. Soiński, Poznań 2022, w druku.

47. R. Jaworski, *Typy religijności a relatywizowanie norm moralnych*, „Studia Płockie”, 23 (1995), s. 139-154; R. Boguszewski, *Religijność a zasady moralne*. Komunikat z badań CBOS, 15,

Badania wskazują także, że osoby identyfikujące się z chrześcijaństwem w różnym stopniu praktykują modlitwę, cnoty moralne (szlachetność, przebaczenie, wdzięczność), pomoc potrzebującym, korzystanie z Biblii czy działają na rzecz środowiska⁴⁸.

Z literatury przedmiotu wynika, że percepcja religijności w rodzinie wśród młodych dorosłych posiada pośredniczący wpływ także na ich psychologiczne przystosowanie, np. pozytywna ocena rodzicielskich praktyk religijnych była powiązana pozytywnie z poziomem psychologicznej adaptacji, poczuciem własnej wartości, z prospołecznym stosunkiem do własnej rodziny, do przyjaciół i obcych ludzi⁴⁹. Do zbadania ewentualnych powiązań praktyki wiary w rodzinie z funkcjonowaniem osobowości wybrano preferencje psychologiczne (ekstrawersja vs introwersja, postrzeganie vs intuicja, myślenie vs uczucie, sądzenie vs percepcyjność), cechy osobowości (ekstrawersja, ugodowość, sumiennność, stabilność emocjonalna oraz intelekt), obraz siebie oraz postawę wobec przeszłości⁵⁰.

2. Problem – hipotezy – metody – osoby badane

Problem: Do przytoczonych informacji na temat stwierdzonych powiązań religijności człowieka w powiązaniu ze strukturą relacji interpersonalnych, strategii wychowawczych w rodzinie chcemy dołączyć propozycję odpowiedzi na pytanie o związek (wpływ) między aktywnością religijną w rodzinie związaną z wyznawaniem wiary i kształtem religijności dzieci, zwłaszcza w okresie wczesnej dorosłości.

Warszawa 2014.

48. Por. <https://www.pewforum.org/2016/04/12/essentials-of-christian-identity-vary-by-level-of-religiosity-many-nones-say-honesty-vital-to-being-a-moral-person> [dostęp: 14.09.2020].
49. C. M. Barry, L. J. Nelson, *The role of religious beliefs and practices*; L. Power, C. Mckinney, *Emerging adult perceptions of parental religiosity and parenting practices: relationships with emerging adult religiosity and psychological adjustment*, „Psychology of Religion and Spirituality”, 5 (2013), nr 2, s. 99-109, <https://doi.org/10.1037/a0030046>; C. M. Barry, J. M. Prenoveau, C., Morgan, *Do emerging adults learn what they live?*; B. L. Jorgensen, J. A. Mancini, J. Yorgason, R. Day, *Religious beliefs, practices, and family strengths: a comparison of husbands and wives*, „Psychology of Religion and Spirituality”, 8 (2016), nr 2, s. 164-174, <https://doi.org/10.1037/rel0000052>.
50. Dostępna literatura: Z. Zaleski, *Lęk przed przyszłością. Ramy teoretyczne i wstępne dane empiryczne*, w: *Wykłady z psychologii w KUL 1987/88*, red. A. Januszewski, Z. Uchnast, Lublin 1990; H. J. Kummerow, *Typy życiowe*, Wrocław 1994; M. Laguna, K. Lachowicz-Tabaczek, I. Dzwonkowska, *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga polska adaptacja metody*, „Psychologia Społeczna” 2 (2007), nr 4, s. 164-176; E. Topolewska, E. Skimina, W. Strus, J. Ciecuch, T. Towiński, *Krótki kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki IPIP-BFM-20*, „Roczniki Psychologiczne”, 17 (2014), nr 2, s. 365-382.

Hipotezy: Zakłada się istnienie korelacji między częstotliwością i znaczeniem praktyk religijnych [*zmienna niezależna*] diagnozowanych przy pomocy *Skali Praktyk Religijnych w Rodzinie* (FAITHS) a religijnością młodych dorosłych (centralnością religijności, tożsamością religijną, religijnymi stylami poznawczymi, stosunkiem do systemu doktrynalnego Kościoła, poczuciem pewności wiary, odrzucaniem chrześcijaństwa, motywacją praktyk religijnych, stopniem ubiblijnienia, kompetencjami moralnymi) oraz ich osobowością (preferencjami psychologicznymi, cechami osobowości, samooceną, postawą wobec przyszłości) [*zmienne zależne*].

Metody badania religijności:

Skala Praktyk Religijnych w Rodzinie (*The Faith Activities in the Home Scale – FAITHS*). Lambert i Dollahite (2010) opracowali *Skalę praktyki wiary w rodzinie*, zakładając, że rodzina jest znaczącym środowiskiem rozwoju wiary. Skala służy do pomiaru religijnej aktywności w domu, w rodzinie i obejmuje 9 następujących pozycji: 1. Rodzinna modlitwa; 2. Rodzinne rozważanie Biblii; 3. Rodzinne śpiewanie/muzykowanie; 4. Obchodzenie religijnych uroczystości w rodzinie; 5. Rodzinne korzystanie ze środków społecznego przekazu; 6. Rozmowy na tematy religijnej; 7. Modlitwa błogosławienia posiłków; 8. Modlenie się rodziców z dziećmi; 9. Wspólna modlitwa małżonków. Przy każdej z 9 pozycji badany określa częstotliwość występowania (skala od 0 <*nie dotyczy*> do 6 <*częściej niż raz w ciągu dnia*>) oraz ważność (od 0 <*nieważne lub nie dotyczy*> do 4 <*niezwykle ważne*>).

Współczynniki rzetelności FAITHS na 3 różnych grupach badawczych wynosiły: 0,88; 0,94; 0,92. Współczynnik korelacji stałości r stwierdzony kilku badaniami test-retest wyniósł 0,86; $p < 0,001$. Analiza czynnikowa potwierdziła, że FAITHS jest metodą jednowymiarową. Metoda koreluje wysoko z religijnością wewnętrzną, częstotliwością i znaczeniem modlitwy⁵¹. W zastosowanej polskiej wersji współczynnik rzetelności dla podskali częstotliwości wynosi 0,86, natomiast dla podskali ważności wynosi 0,90.

Skala Tożsamości Religijnej (STR) autorstwa Wieradzkiej-Pilarczyk (2015) składa się z pięciu podskal – wymiarów tożsamości religijnej: *eksploracja wszersch* (4 pozycje), *eksploracja w głąb* (6 pozycji), *eksploracja ruminacyjna* (5 pozycji), *podjęcie zobowiązania* (6 pozycji) oraz *identyfikacja z zobowiązaniem* (12 pozycji).

51. C. M. Barry i in., *Religiosity and spirituality during the transition to adulthood*; N. M. Lambert, D.C. Dollahite, *Development of the Faith Activities in the Home Scale (FAITHS)*, „Journal of Family Issues”, 31 (2010), nr 11, s. 1442-1464, DOI: 10.1177/0192513X10363798; Ch. Smith i in., *Religious trajectories from the teenage*.

Badany ustosunkowuje się do każdej z 33 pozycji, zakreślając odpowiednią wartość na skali od 1 do 7. Współczynnik α Cronbacha dla poszczególnych podskal waha się od 0,78 do 0,95, z najwyższym wynikiem dla identyfikacji z zobowiązaniem⁵².

Skala Centralności Religijności (The Centrality of Religiosity Scale – CRS-15). Skonstruowana przez Hubera mierzy natężenie pięciu teoretycznie zdefiniowanych głównych wymiarów religijności, reprezentatywnych dla całości życia religijnego jednostki: kult publiczny, modlitwę prywatną, doświadczenie religijne, religijne przekonania (ideologia) i wiedzę religijną. Miara centralności religijności jednostki jest rezultatem połączenia wyników uzyskanych w pięciu jej wymiarach. Metoda w wersji CRS-15 została zaadaptowana przez B. Zarzycką. Uzyskane wskaźniki psychometryczne wykazały wysoką trafność i rzetelność narzędzia⁵³. Rzetelność (mierzona α Cronbacha) CRS-15 na próbie 238 osób badanych dla kolejnych wymiarów wynosi: zainteresowanie (0,79), przekonania (0,90); modlitwa (0,88); doświadczenie (0,89); kult (0,85). Rzetelność wyniku ogólnego (centralność) α równa się 0,95.

Skala Przekonań Post-krytycznych (Post-Critical Belief Scale – PCBS 18). Metoda została utworzona przez Hutsebauta i współpracowników do pomiaru czterech postaw religijnych wyróżnionych przez Wulffa⁵⁴. Metoda PCBS 18, w wersji skróconej, obejmuje podskale: *ortodoksja* (5 pozycji) mierzy literalną afirmację, jako przekonanie o realności przedmiotu religijnego, połączone z dosłowną interpretacją religii; *krytyka zewnętrzna* (5 pozycji) jest miarą literalnego zaprzeczenia, czyli stanowiska, w którym twierdzenia religijne są rozumiane dosłownie, a ich prawdziwość jest odrzucana; *relatywizm* (4 pozycje) mierzy symboliczne zaprzeczenie, polegające na odrzucaniu realności przedmiotu religijnego połączone z uznaniem symbolicznego znaczenia mitu i rytuału religijnego; *wtórna prostota* (4 pozycje) jest miarą symbolicznej afirmacji realnego istnienia rzeczywistości transcendentnej, z tym, że idee i przedmioty religijne nie są utożsamiane z tą rzeczywistością w sposób dosłowny⁵⁵. Współczynniki rzetelności wymiarów dla zastosowanej wersji PCBS-18 ($N=240$) wynosi kolejno: ortodoksja (0,76), krytyka zewnętrzna (0,78), relatywizm (0,49), wtórna prostota (0,85).

52. A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna młodych Polaków*; E. Rydz i in., *Tożsamość religijna a gotowość do wejścia w dialog międzyreligijny*.

53. S. Huber, *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen 2003; B. Zarzycka, *Polska adaptacja Skali Centralności Religijności S. Hubera*, w: *Psychologiczny pomiar religijności*, red. M. Jarosz, Lublin 2011, s. 231-261.

54. R. P. Bartczuk, M. Wiechetek, B. Zarzycka, *Skala Przekonań Postkrytycznych D. Hutsebauta*, w: *Psychologiczny pomiar*, s. 201-229.

55. B. Duriez, B. Soenens, D. Hutsebaut, *Introducing the shortened Post-Critical Belief Scale*, „Personality and Individual Differences”, 38 (2005), nr 4, s. 851-857, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.06.009>.

Skala Spójności Przekonań Religijnych (SSPR) Chaima służy do badania postawy wobec systemu doktrynalnego Kościoła katolickiego. Asercja treści przekonań religijnych ma miejsce w trzech obszarach: przekonań podstawowych (twierdzenia dotyczą prawd wiary chrześcijańskiej poznawane w Objawieniu biblijnym), przekonań kościelnych (twierdzenia dotyczą Kościoła jako religijnego autorytetu, instytucji pośredniczącej w życiu wiarą) oraz przekonań naturalnych (twierdzenia dotyczą prawd wiary i zasad moralnych uznawanych głównie w oparciu o rozum). Pomiar dokonywany jest przy pomocy 3 podskal: *Przekonania Podstawowe* (PP) <31 pozycji>, *Przekonania Kościelne* (PK) < 10 pozycji>, *Przekonania Naturalne* (PN) <5 pozycji>. Skala jest narzędziem o sprawdzonej wartości psychometrycznej (rzetelność – metoda test-retest: $0,63 < r < 0,88$; trafność treściowa oceniona przez kompetentnych sędziów; jednorodność testu mierzona współczynnikiem korelacji: $0,37 < r < 0,82$)⁵⁶. Wskaźniki rzetelności obliczone na próbie 128 osób wynoszą: PP (0,97), PK (0,91), PN (0,61).

Skala Odrzucania Chrześcijaństwa (*Rejection of Christianity Scale – RCS*)⁵⁷. Skala służy uzyskaniu wskaźnika negatywnej postawy do chrześcijaństwa mimo tego, że pojęcie chrześcijaństwa nie występuje werbalnie, treść skali można odnosić tylko do tej religii. Pozycje skali dotyczą tematów związanych z religią, kościołem, wiarą, praktykami religijnymi, prawami jednostki, autorytetem i nauką. Skala w oryginale zawiera 20 stwierdzeń z zastosowaniem 5 stopniowej skali odpowiedzi typu Likerta, od *zdecydowanie się zgadzam*, przez *zgadzam się*, *nie mam pewności*, *nie zgadzam się*, do *zdecydowanie nie zgadzam się*. Im wyższy uzyskany wynik, tym wskazuje silniejszą tendencję do odrzucania religii chrześcijańskiej⁵⁸. W relacjonowanych badaniach pilotażowo wykorzystano pierwszych 9 pozycji, w tłumaczeniu autora artykułu. Alfa Cronbacha wyniosła 0,89.

Skala Pewności Wiary (*The Confidence in Faith Scale – CIFS*) zawiera pięć pozycji na temat poczucia doniosłości wiary, dzielenia się nią, wzrastania w wierze i bliskości z Bogiem. Na każde stwierdzenie odpowiada się, mając do dyspozycji 5 odpowiedzi uporządkowanych od *zdecydowanie zgadzam się* do *zdecydowanie nie zgadzam się*. Zsumowany wysoki wynik wskazuje na silną pozytywną postawę wiary. Alfa Cronbacha oryginalnej wersji wyniosła 0,71⁵⁹. Współczynnik rzetelności a Cronbacha wersji polskiej wynosi 0,69).

56. W. Chaim, *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*. Lublin 1991.

57. Metody *Skala odrzucania chrześcijaństwa*, *Skala poczucia pewności wiary*, wchodziły w skład *Kwestionariusza Pluralizmu Religijnego* (KPR).

58. J. E. Greer, L. J. Francis, *The religious profile of pupils in Northern Ireland: a comparative study of pupils attending Catholic and Protestant secondary schools*, „Journal of Empirical Theology”, 3 (1990), nr 2, s. 35-50.

59. A. Village, *Nature or nurture? What makes people feel confident in faith?*, „Rural Theology”, 13 (2016), nr 1, s. 82-93, <https://doi.org/10.1179/1470499415Z.00000000043>.

Inwentarz Kompetencji Moralnych (Moral Competency Inventory – MCI) autorstwa Martina i Austina do badania aspektów inteligencji moralnej skupionych w trzech wymiarach: odpowiedzialność, współczucie i przebaczenie⁶⁰. Metoda zastosowana w badaniu złożona jest z 12 stwierdzeń, które są ekstraktem z metody MCI. Do każdej pozycji osoba badana ustosunkowuje się przy pomocy 5 – stopniowej skali od 1 (*nigdy*) do 5 (*zawsze*). Badany ocenia siebie w aspektach: świadome kierowanie wyznawanymi wartościami i zasadami, mówienie prawdy w relacjach (szczerść), reagowanie na niewłaściwe zachowania innych, realizowanie podjętych decyzji, uznawanie swoich błędów, okazywanie pomocy przyjaciom, uprzedzające zainteresowanie nowo spotykanymi ludźmi, uczenie się na własnych błędach drogą sukcesu, zdolność do przebaczenia i zapominania innym ich błędów. Współczynnik rzetelności α Cronbacha wersji polskiej *Inwentarza kompetencji moralnych* (12 pozycji) w tłumaczeniu autora artykułu (N = 240) wynosi 0,78.

Motywacja praktyk religijnych. Badani zaznaczali jeden z pięciu podanych motywów wykonywania praktyk religijnych: przyjaźń i poczucie obowiązku wobec Boga – wewnętrzna potrzeba – przyzwyczajenie – взгляд na otoczenie – inny powód, np. ciekawość. Odpowiedziom zostały przypisane punkty od 1 (inny powód) do 5 (przyjaźń i obowiązek). Współczynnik rzetelności α Cronbacha dla całej metody wynosi 0,71.

Stosunek do Biblii mierzony jest częstotliwością korzystania z jej lektury skala (1-6): prawie nigdy – kilka razy w roku – ok. raz w miesiącu – ok. raz na dwa tygodnie – raz w tygodniu – częściej niż raz w tygodniu (IMAS International, 2018)⁶¹. Kwestionariusz zawierał także pytania dotyczące wieku i płci badanych.

Metody badania osobowości:

Francisa Skale Typu Psychologicznego i Temperamentu Emocjonalnego – The Francis Psychological Type and Emotional Temperament Scales (FPTETS) do pomiaru preferencji i typów psychologicznych⁶². Metoda pierwotnie oferowała cztery skale, po 10 pozycji każda, w celu rozróżnienia preferencji między dwoma orientacjami, czyli ekstrawersją (E) i introwersją (I); między dwiema funkcjami

60. D. E. Martin, B. Austin, *Moral Competency Inventory validation: content, construct, convergent and discriminant approaches*, „Management Research Review”, 33 (2010), nr 5, s. 437-451.

61. A. Village, *Factors shaping biblical literalism: a study among Anglican laity*. *Journal of Beliefs and Values*, 26 (2006), s. 29-38. <https://doi.org/10.1080/13617670500047566>; *Raport z badania „Jak czytamy Pismo Święte”* (2018), http://imas.pl/wp-content/uploads/2018/04/Raport_IMAS_Jak_czytamy_Pismo_Swiete_2018_04_full.pdf [dostęp: 17.03.2020].

62. L. J. Francis, *Francis Psychological Type and Emotional Temperament Scales (FPTETS)*. FPTETS – Information updated 10 Jan 2014 (manuskrypt otrzymany od Autora).

spostrzegania, czyli zmysłowością-*sensing* (S) i intuicyjnością-*intuition* (N); między dwiema funkcjami oceniającymi, czyli myśleniem-*thinking* (T) i uczuciem-*feeling* (F) oraz między dwoma postawami wobec świata zewnętrznego, czyli osądzaniem-*judging* (J) i perceptywnością-*perceiving* (P)⁶³. Do testu służącego do pomiaru typu psychologicznego Francis dodał jeszcze 10 pozycji do pomiaru temperamentu emocjonalnego: wysokiej emocjonalności (wE) vs niskiej emocjonalności (nE) (*Volatile – Calm*)⁶⁴. Przy każdej pozycji badany dokonuje wyboru jednego, bliższego sobie określenia z pary przeciwstawnych określeń. Tłumaczenia i adaptacji FPTETS dokonał autor artykułu. Współczynniki α Cronbacha wersji polskiej ($N=134$) dla skal typu psychologicznego wynoszą: E-I (0,83), S-N (0,65), T-F (0,77), J-P (0,80), natomiast dla skali emocjonalnego temperamentu: We/V-Ne /C (0,75)⁶⁵.

Kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki (IPIP-BFM-20) jest skróconą wersją kwestionariusza *Big Five Markers* M. Brent Donnellan'a i współpracowników⁶⁶. Opracowana przez E. Topolewską i współpracowników 20-itemowa wersja nosi nazwę IPIP-BFM-20. Kwestionariusz składa się z 20 pozycji do pomiaru pięciu cech: *Skala ekstrawersji* mierzy poziom aktywności, energii oraz towarzyskości i społecznej pewności siebie (asertywności). *Skala ugodowości* mierzy pozytywne (vs negatywne) nastawienie do ludzi. *Skala sumienności* mierzy poziom zorganizowania, rzetelności w realizowaniu celów i zadań, a także skłonności do porządku i obowiązkowości. *Skala stabilności emocjonalnej* mierzy poziom pobudliwości i zrównoważenia emocjonalnego, odporności emocjonalnej i tolerancji na frustrację. *Skala intelektu* mierzy otwartość intelektualną, kreatywność i wyobraźnię⁶⁷.

Osoba badana udziela odpowiedzi według skali od 1 (całkowicie nietrafnie mnie opisuje) do 5 (całkowicie trafnie mnie opisuje)⁶⁸. Współczynniki rzetelności alfa obliczone na grupie studentów ($N=74$) są następujące: ekstrawersja (0,83), ugodowość (0,71), sumiennność (0,63), stabilność emocjonalna (0,77) i intelekt (0,58).

63. W. Chaim, *Stosunek do Biblii*.

64. A. Village, L. J. Francis, *Factorial structure and validity of the Francis Psychological Type and Emotional Temperament Scales (FPTETS)*, „Mental Health, Religion & Culture”, 2022, <https://doi.org/10.1080/13674676.2022.2026311>.

65. W. Chaim, *The Polish adaptation of the Francis Psychological Type and Emotional Temperament Scales (FPTETS): an overview of recent research*, „Mental Health, Religion & Culture”, 25 (2022), nr 5, <https://doi.org/10.1080/13674676.2022.2035338>.

66. M.B. Donnellan, F. L. Oswald, B. M. Baird, R. E. Lucas, *The Mini-IPIP scales: tiny-yet-effective measures of the Big Five Factors of personality*, „Psychological Assessment”, 18 (2006), nr 2, s. 192-203, DOI:10.1037/1040-3590.18.2.192.

67. W. Strus, J. Ciecuch, T. Rowiński, *Polska adaptacja kwestionariusza IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym*, „Roczniki Psychologiczne” 17 (2014), nr 2, s. 327-346.

68. Por. E. Topolewska i in., *Krótki kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki*.

Skala Samooceny – Rosenberg Self-Esteem Scale (SES) jest często stosowaną metodą pomiaru ogólnej samooceny, przy pomocy 10-ciu pozycji, które stanowią pomiar ogólnego poczucia własnej wartości i zadowolenia z siebie u osoby badanej. Podskala samooceny kompetencji mierzy skuteczność jednostki (poczucie bycia godnym zaufania, sprawnym, skutecznym), a podskala lubienia siebie mierzy poczucie własnej wartości (poczucie, że jest się dobrym i społecznie ważnym)⁶⁹. Współczynnik rzetelności testu alfa Cronbacha na grupie 75 osób wynosił 0,89.

Skala postawy wobec przyszłości Z. Zaleskiego – Niepokoj o Przyszłość (NP) przeznaczona jest do pomiaru niepokoju i lęku przed przyszłością. Składa się z 25 pozycji, przy pomocy których stawiane jest pytanie o niepokój i 4 pozycje buforowe (4, 11, 16, i 23) sformułowane pozytywnie. Skala jest wystandaryzowana dla populacji amerykańskiej i polskiej. Współczynnik alfa dla całej skali wynosi $r = 0,92$ ($N = 632$)⁷⁰. Im wyższy wynik uzyskuje badany, tym silniejszy ujawnia niepokój. W badaniach kobiety uzyskiwały wyższy poziom niepokoju niż mężczyźni. Skala jest użyteczna w badaniu pytań nurtujących człowieka uwzględniających perspektywę czasową. Alfa Cronbacha zweryfikowana na próbie $N=133$ osób wynosi 0,94.

Osoby badane

Badania psychologiczne przeprowadzono dwuetapowo. W pierwszym badaniu brało udział 240 osób (133 kobiety, 51 mężczyzn, 56 osób nie określiło płci) w wieku od 17 do 24 lat: 17 lat (1,7%), 18 lat (12,5%), 19 lat (29,6%), 20 lat (27,9%), 21 lat (19,6%), 22 lata (5%), 23 lata (2,9%), 24 lata (0,8%). Ankietowanymi osobami byli uczniowie ostatnich klas szkół średnich Zamościa ($N=26$) i studenci wyższych uczelni Lublina i Rzeszowa ($N=214$). W powtórny badaniu, z tej samej próby osób, lecz zestawem innych metod wzięło udział mniej respondentów ($N=134$)⁷¹. Na próbie 240 osób przeprowadzono badania testami: Skala Praktyk Religijnych

69. Por. D. P. Schmitt, J. Allik, *Simultaneous administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 nations: exploring the universal and culture-specific features of global self-esteem*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 89 (2005), nr 4, s. 623-642, OI: 10.1037/0022-3514.89.4.623; M. Laguna, K. Lachowicz-Tabaczek, I. Dzwonkowska, *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga polska adaptacja metody*, „Psychologia Społeczna”, 2 (2007), nr 4, s. 164-176.

70. Z. Zaleski, *Niepokój przyszłościowy: pojęcie i narzędzie pomiaru*, „Roczniki Filozoficzne”, 45 (1997), nr 4, s. 191-197.

71. Testy SSPR, STR, KPR zostały wykonane przez część ($N=128$) spośród 240 osób. Do obliczenia współczynników korelacji stosowano test rang Spearmana. Różnica w liczbie osób badanych za pierwszym i drugim badaniem wynikała z ich frekwencji podczas zajęć w uczelni.

w Rodzinie, Skala Centralności Religijności, Skala Przekonań Post-krytycznych, Inwentarz kompetencji moralnych, Motywacja praktyk religijnych, Stosunek do Biblii oraz Skale Typu Psychologicznego i Temperamentu Emocjonalnego Francisa i Kwestionariusz do pomiaru Wielkiej Piątki. Na próbie 128/134 osób przeprowadzono badania testami: Skala Tożsamości Religijnej, Skala Spójności Przekonań Religijnych, Skala odrzucania chrześcijaństwa, Skala pewności wiary, Skale Typu Psychologicznego i Temperamentu Emocjonalnego Francisa, Skala samooceny i Skala postawy wobec przyszłości.

3. Wyniki badań

3.1. Korelacje między częstotliwością praktyk w rodzinie oraz ich znaczeniem a religijnością i osobowością⁷²

Zestawienie powiązań częstotliwości praktyk w rodzinie (FAITHS – CZ) i przypisywanej im ważności (FAITHS –WA) ze zmiennymi religijności przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Korelacje między częstotliwością i doniosłością praktyk religijnych w rodzinie i religijnością badanych

Religijność	FAITHS - CZ		FAITHS - WA	
	wsp. korelacji <i>rho</i>	p<	wsp. korelacji <i>rho</i>	p<
STR – eksploracja wszecz	0,06	n.i.	0,11	n.i.
STR – eksploracja w głąb	0,29	0,001	0,46	0,001
STR – eksploracja ruminacyjna	0,17	0,05	0,21	0,05
STR – podjęcie zobowiązania	0,26	0,01	0,35	0,001
STR – identyfikacja z zobowiązaniem	0,54	0,001	0,66	0,001
CRS-15 – centralność religijności	0,57	0,001	0,69	0,001
CRS-15 – zaint. problematyką religijną	0,47	0,001	0,58	0,001
CRS-15 – przekonania religijne	0,40	0,001	0,54	0,001
CRS-15 – modlitwa indywidualna	0,45	0,001	0,54	0,001
CRS-15 – doświadczenie religijne	0,48	0,001	0,60	0,001
CRS-15 – kult publiczny	0,59	0,001	0,68	0,001

72. W podręcznikach statystyki spotyka się następujące określenia słowne siły współczynników korelacji: $r = 0$ zmienne nie są skorelowane; od 0 do 0,1 – korelacja nikła; od 0,1 do 0,3 – korelacja słaba; od 0,3 do 0,5 – korelacja przeciętna; od 0,5 do 0,7 – korelacja wysoka; od 0,7 do 0,9 – korelacja bardzo wysoka; od 0,9 do 1 – korelacja prawie pełna. G. Wieczorkowska, J. Wierziński, *Statystyka. Analiza badań społecznych*, Warszawa 2007, s. 278.

Religijność	FAITHS - CZ		FAITHS - WA	
	wsp. korelacji <i>rho</i>	p<	wsp. korelacji <i>rho</i>	p<
PCBS – ortodoksja	0,35	0,001	0,39	0,001
PCBS – wtórna prostota	0,42	0,001	0,55	0,001
PCBS – relatywizm	-0,08	n.i.	-0,13	0,05
PCBS – krytyka zewnętrzna	-0,19	0,01	-0,31	0,001
SSPR – prawdy podstawowe	0,41	0,001	0,54	0,001
SSPR – prawdy eklezjalne	0,43	0,001	0,55	0,001
SSPR – prawdy naturalne	0,28	0,001	0,37	0,001
SSPR – teodycea	0,33	0,001	0,48	0,001
SSPR – chrystologia	0,43	0,001	0,57	0,001
SSPR – eklezjologia	0,42	0,001	0,54	0,001
SSPR – eschatologia	0,42	0,001	0,50	0,001
RCS – odrzucenie chrześcijaństwa	-0,51	0,001	-0,51	0,001
CIFS – pewność w wierze	0,36	0,001	0,52	0,001
MCI – kompetencje moralne	0,19	0,01	0,28	0,001
Motywacja praktyk religijnych	0,36	0,001	0,46	0,001
Biblia – częstość korzystania	0,40	0,001	0,41	0,001

Częstotliwość praktyk religijnych w swojej rodzinie (FAITHS – CZ) oceniana przez młodych dorosłych koreluje pozytywnie – i stosunkowo najmocniej – z centralnością religijności (CRS – 15), wraz ze wszystkimi jej wymiarami na bardzo istotnym poziomie (0.0001); następnie z wymiarami tożsamości chrześcijańskiej (STR) – wysoko z identyfikacją z zobowiązaniem (0.0001) oraz mniej z eksploracją w głąb, z podjęciem zobowiązania i słabo z eksploracją ruminacyjną; ze wszystkimi aspektami katolickiego systemu prawd wiary (SSPR) ogólnie na bardzo istotnym poziomie istotności (0.0001) z nieznacznie słabszą akceptacją „prawd naturalnych” (teodycei); z wtórną prostotą i ortodoksją (PCBS) (0.0001); z częstością sięgania do Pisma świętego (0.0001); z poczuciem pewności w wierze (0.0001); z internalizacją motywacji praktyk religijnych (0.0001); oraz nieznacznie z kompetencjami moralnymi (0.01). Częstotliwość praktyk religijnych w rodzinie (FAITHS – CZ) jest powiązana negatywnie z odrzuceniem chrześcijaństwa (RCS) na poziomie istotności 0.0001, oraz z krytyką zewnętrzną (PCBS) na poziomie 0.01, czyli im mniej „praktykująca” jest rodzina, tym częściej młody człowiek odrzuca religię chrześcijańską, a treści wiary są interpretowane literalnie i odrzucane. Należy zauważyć, że z częstością praktyk religijnych w rodzinie u młodych dorosłych nie wykazuje powiązania jedynie eksploracja wszersch (STR) i relatywizm, czyli symboliczna interpretacja Biblii (PCBS).

Znaczenie praktyk religijnych w rodzinie (FAITHS – WA) w ocenie młodych dorosłych wykazuje pozytywny związek z centralnością religijności (CRS–15) –

wszystkie współczynniki mają wyższą wartość niż w przypadku ich częstości. Podobnie jest w odniesieniu do wszystkich aspektów katolickiego *credo* (SSPR), motywacji praktyk religijnych, poczucia pewności w wierze (CIFS), wtórnej prostoty i ortodoksji (PCBS), eksploracji w głąb, podjęcia zobowiązania oraz identyfikacji z zobowiązaniem (STR) i poziomem kompetencji moralnych (MCI). Podobnie jak w przypadku częstości praktyk, także z ich znaczeniem negatywnie – lecz z większym nasileniem – powiązane jest odrzucanie chrześcijaństwa (RCS). Podobnie jak w przypadku krytyki zewnętrznej (PCBS) również ten związek jest silniejszy. Na takim samym poziomie jak w częstości (brak istotności) pozostał relatywizm (PCBS). Na tym samym stopniu korelacji pozostaje częstość korzystania z Biblii.

Tabela 2. Korelacje między częstotliwością i doniosłością praktyk religijnych w rodzinie i osobowością badanych⁷³.

Osobowość	FAITHS-CZ		FAITHS-WA	
	wsp. korelacji	istotność	wsp. korelacji	istotność
FPTETS1 – ekstrawersja – introwersja	-0,03	n.i.	-0,09	n.i.
FPTETS1 – zmysłowość – intuicja	0,07	n.i.	0,07	n.i.
FPTETS1 – myślenie – uczucie	0,14	0,05	0,18	0,01
FPTETS1 – sądzenie – perceptywność	-0,13	0,05	-0,10	n.i.
FPTETS1 – niska emocjon. – wysoka emocjon.	-0,11	n.i.	-0,12	n.i.
FPTETS2 – ekstrawersja – introwersja	-0,05	n.i.	-0,14	n.i.
FPTETS2 – zmysłowość – intuicja	0,09	n.i.	0,09	n.i.
FPTETS2 – myślenie – uczucie	0,13	n.i.	0,26	0,01
FPTETS2 – sądzenie – perceptywność	-0,17	0,05	-0,16	n.i.
FPTETS2 – niska emocjon. – wysoka emocjon.	0,05	n.i.	0,10	n.i.
BFM – ekstrawersja	0,08	n.i.	0,10	n.i.
BFM – ugodowość	0,16	0,05	0,25	0,001
BFM – sumienność	0,05	n.i.	0,04	n.i.
BFM – stabilność emocjonalna	0,01	n.i.	0,01	n.i.
BFM – intelekt	-0,08	n.i.	-0,01	n.i.
SES – obraz siebie	-0,07	n.i.	-0,13	n.i.
SPWP – postawa wobec przyszłości	0,14	n.i.	0,10	n.i.

Ocena częstotliwości praktyk religijnych w rodzinie (FAITH – CZ) przez badane osoby koreluje z niewielu zmiennymi osobowości; w preferencjach psychologicznych (FPTETS) z wymiarem myślenie – uczucie (pozytywnie) i wymiarem

73. Metodą FPTETS przeprowadzono badania dwukrotnie na tej samej próbie badawczej w odstępie 2-3 tygodni.

sądzenie – perceptywność (negatywnie); a spośród cech osobowości (BFM) koreluje pozytywnie z wymiarem ugodowości. Znaczy to, że wyższa ocena częstotliwości praktyk religijnych współwystępuje z preferencją uczucia nad myśleniem i sądzenia nad perceptywnością oraz wyższym nasileniem cechy ugodowości. Ocena częstotliwości praktyk religijnych w rodzinie nie wykazuje związku z obrazem siebie (SES) ani z postawą wobec przyszłości (SPWP).

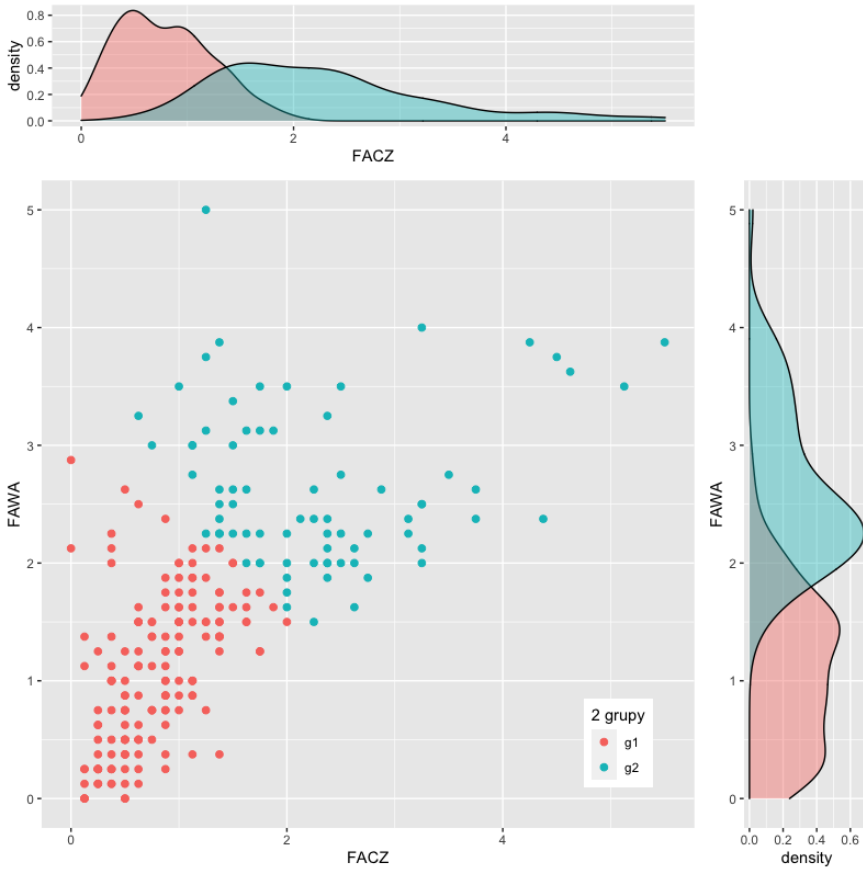
Ocena doniosłości praktyk religijnych w rodzinie (FAITH – WA) przez badane osoby koreluje z wymiarem myślenie-uczucie (FPTETS) i z cechą ugodowości, czyli osoby, które przywiązują większą wagę do znaczenia praktyk religijnych w swojej rodzinie, preferują uczucie nad myśleniem i większą ugodowość niż te, które przypisują tym praktykom stosunkowo niższą wartość. Ocena doniosłości praktyk religijnych w rodzinie nie wykazuje związku z obrazem siebie (SES) i z postawą wobec przyszłości (SPWP).

3.2. Wyodrębnienie i porównanie grup osób o różnym poziomie praktyk religijnych w rodzinie.

3.2.1. Zróżnicowanie osób w aspekcie częstości i ważności praktyk w rodzinie

Stosując metodę analizy skupień, uzyskano dwie grupy osób różniące się wynikami w obszarze częstotliwości (FACZ) i ważności (FAWA) praktyk religijnych w rodzinie. Grupy te wiekiem nie różnią się istotnie od siebie. Rozkład wyników testu przedstawia wykres 1. Ponieważ zmienne te nie posiadają rozkładu normalnego, dlatego testy zastosowane do porównań różnic między grupami – w dalszej części – są testami nieparametrycznymi⁷⁴.

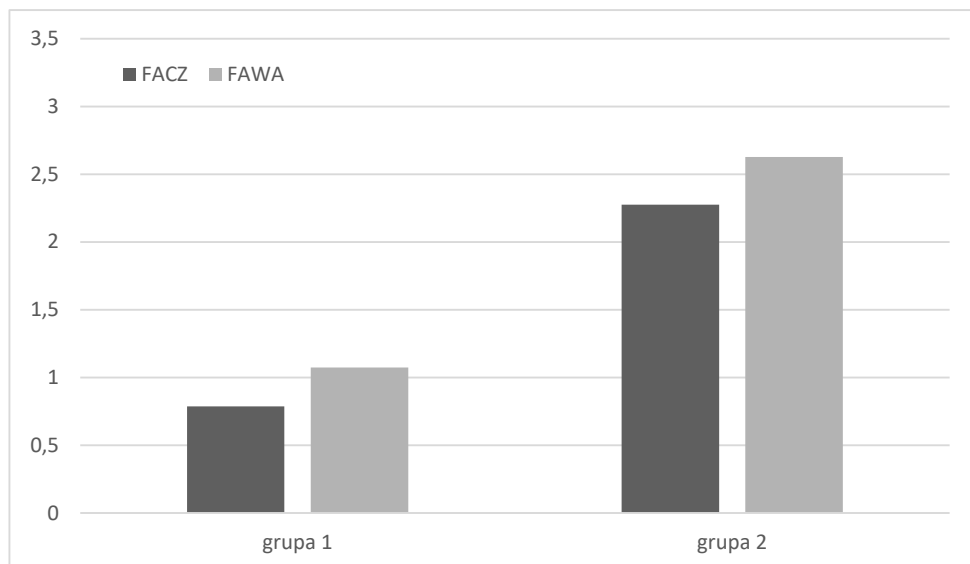
74. Algorytm klasteryzacji – automatyczna liczba klastrow dla uzyskania najlepszej jakości podziału przy kryterium Calińskiego-Harabasz i automatycznym doborze metody skupiania. T. Caliński, J. Harabasz, *A dendrite method for cluster analysis*, „Communication in Statistics”, 3 (1974), nr 1, s. 1-27. Na wykresach użyto skróconych oznaczeń dla częstości (FACZ) i ważności (FAWA) praktyk w rodzinie.

Wykres 1. Rozkład wyników 2 grup osób różniących się oceną częstości i znaczenia praktyk religijnych w rodzinie.

Średnie wyniki (M) dwóch wyodrębnionych grup liczące 164 osoby (88 kobiet, 34 mężczyzn i 42 osoby bez określonej płci) i 76 osób (45 kobiet, 17 mężczyzn i 14 osób bez określonej płci)⁷⁵ w zakresie FAITHS – CZ i FAITHS – WA zestawiono w tabeli 3, a ich graficzną wizualizację na wykresie 2, który unaocznia, że grupy nie różnią się układem wyników, ale ich wysokością; liczniejsza grupa I uzyskała istotnie niższe wyniki w obydwu wymiarach od grupy II około dwukrotnie mniej licznej.

75. Część osób badanych nie określiła swojej płci.

Wykres 2. Obraz graficzny wyników dwóch skupień osób różniących się poziomem częstotliwości i oceny praktyk religijnych.

Tabela 3. Średnie wyniki uzyskane w ocenie częstotliwości i ważności praktyk religijnych w rodzinie w dwóch wyodrębnionych grupach.

Grupy (skupienia)	Grupa I (n = 164)		Grupa II (n = 76)		test W	p<
	M	Me	M	Me		
FAITHS						
FAITHS-CZ (FACZ)	0,79	0,75	2,27	2,06	684	0,001
FAITHS-WA (FAWA)	1,10	1,10	2,63	2,37	445	0,001

Grupa I na skali częstotliwości praktyk religijnych (FAITHS-CZ) sytuuje się na poziomie kategorii rzadziej niż „jeden raz do kilku razy do roku” (okazjonalnie), podczas gdy grupa II mieści się pomiędzy „jeden raz do kilku razy w miesiącu” a „około jeden raz w tygodniu”. Z kolei na skali przypisywanego tym praktykom znaczenia (FAITHS-WA) grupa I przyznaje im kategorię „raczej ważne”, podczas gdy oceny grupy drugiej mieszczą się na poziomie między „ważne” a „bardzo ważne”.

3.2.2. Religijność i osobowość osób o różnym poziomie praktyk w rodzinie

Celem weryfikacji i poszerzenia informacji uzyskanych techniką korelacji na temat powiązania religijnych praktyk w rodzinach młodych dorosłych z ich religijnością i osobowością, wyodrębnione grupy porównano testem istotności różnic⁷⁶. Prezentację uzyskanych wyników przedstawia tabela 4, w której podane zostały: mediany, średnie, wynik testu W i poziom istotności. Nie stwierdzono istotnych różnic między porównywanymi grupami testach FPTETS, SES, SPWP, a wyniki porównania w teście BFM-20 włączono do tabeli 4.

Tabela 4. Istotność różnic między 2 grupami osób różniących się poziomem częstotliwości praktyk w rodzinie oraz ich znaczeniem a zmiennymi religijności.⁷⁷

FAITHS – grupy Religijność, osobowość	Grupa 1		Grupa 2		Test W	p<
	M	Me	M	Me		
PCBS – ortodoksja	4.13	4.2	4.82	5.0	3902,0	0.001
PCBS – krytyka zewnętrzna	3.40	3.4	2.93	2.8	7733.5	0.01
PCBS – relatywizm	4.34	4.2	4.25	4.0	6780.5	n.i.
PCBS – wtórna prostota	5.01	5.2	6.05	6.0	2828,0	0.001
CRS – zainteresowanie	2.42	2.3	3.24	3.33	2782,0	0.001
CRS – przekonania	3.69	4.0	4.55	4.67	3138.5	0.001
CRS – modlitwa	3.02	3.17	4.04	4.17	2889,0	0.001
CRS – doświadczenie religijne	2.57	2.67	3.51	3.33	2643,0	0.001
CRS – kult publiczny	2.81	2.83	3.90	3.92	2092.5	0.001
CRS – centralność	2.90	3.03	3.85	3.93	2038,0	0.001
Biblia – częstość korzystania ⁷⁷	1.46	1.00	2.04	2.00	3312,0	0.001
Motywacja praktyk religijnych	3.39	4.00	4.15	4.00	3259.5	0.001
SSPR (PP) – przekonania podstawowe	4.73	4.88	5.67	5.92	934.5	0.001
SSPR (PK) – przekonania kościelne	3.93	4.07	4.92	5.00	909.5	0.001
SSPR (PN) – przekonania naturalne	4.91	4.80	5.44	5.40	1234.5	0.001
SSPR – teodycea	4.74	4.11	5.45	5.08	1075,0	0.001
SSPR – chrystologia	4.83	5.00	5.95	6.12	856.5	0.001
SSPR – eklezjologia	4.02	4.14	4.93	4.36	964.5	0.001
SSPR – eschatologia	4.53	4.62	5.36	5.44	1028,0	0.001
STR – EW eksploracja wszere	2,98	3,00	3,13	3,00	1670.5	n.i.
STR – EG eksploracja w głąb	3,79	3,80	4,60	4,30	1141.5	0.01
STR – ER eksploracja ruminacyjna	3,22	3,40	3,77	3,80	1405,0	n.i.
STR – PZ podjęcie zobowiązania	5,03	5,00	5,78	6,00	1017.5	0.001

76. Porównanie rozkładów dwóch grup – testy nieparametryczne: testy U Manna-Whitneya.

77. Dodatkowo obliczono też testem chi kwadrat.

FAITHS – grupy Religijność, osobowość	Grupa 1		Grupa 2		Test W	p<
STR – IZ identyfikacja z zobowiązaniem	4,17	4,17	5,63	5,67	578,0	0.001
RCS – odrzucanie chrześcijaństwa	2.94	2.89	2.24	2.22	2471,0	0.001
CIFS – pewność w wierze	2.99	3.00	3.60	3.40	900,0	0.001
MCI – kompetencje moralne	3.84	3.92	3.98	3.92	5183,0	n.i.
BFM – 20 ekstrawersja	3.31	3.50	3.43	3.50	5885,0	n.i.
BFM – 20 ugodowość	3.86	3.50	4.08	4.25	5103,0	0.05
BFM – 20 sumienność	3.26	3.25	3.29	3.25	6281,0	n.i.
BFM – 20 stabilność emocjonalna	2.79	2.75	2.88	2.75	5856,0	n.i.
BFM – 20 intelekt	3.62	3.50	3.60	3.62	6289.5	n.i.

Jak wskazują wyniki przedstawione w tabeli 4, osoby dwóch grup różniących się oceną częstości i znaczenia praktyk religijnych w rodzinie różnią się na poziomie bardzo istotnym bądź istotnym w zakresie większości przejawów ich religijności, które korelują z wynikami FAITHS.

Grupę II, młodych dorosłych pochodzących z domów o bardziej zaawansowanych praktykach wiary w rodzinie, na bardzo istotnym poziomie ($p < 0.0001$) cechują wyższe wskaźniki w obszarze centralności religijności wraz ze wszystkimi jej wymiarami (CRS-15), w akceptacji wszystkich prawd wiary (SSPR), częstości sięgania do Biblii, głębszej motywacji praktyk religijnych oraz większej pewności w wierze (CIFS). Podobnie istotnie wyższe wyniki uzyskała grupa II w trzech wymiarach tożsamości religijnej (STR) <eksploracji w głąb, podjęcia zobowiązania, identyfikacji z zobowiązaniem> oraz w dwóch stylach myślenia religijnego (PCBS-18) <ortodoksji i wtórnej prostocie.

Grupa I, młodych dorosłych pochodzących z domów o słabo rozwiniętych praktykach wiary w rodzinie, uzyskała istotnie wyższy wynik wymiarze krytyki zewnętrznej (PCBS) oraz w odrzuceniu chrześcijaństwa (RCS). Natomiast poziom relatywizmu (PCBS) oraz poziom eksploracji wszerej i eksploracji ruminacyjnej (STR), a także poziom kompetencji moralnych (MCI) nie wykazały u badanych osób związku z poziomem praktyk religijnych w rodzinie, ujmowanych łącznie, czyli ich częstości i przypisywanej im ważności.

W obszarze osobowości badanych jedynie w wymiarze ugodowości (*Kwestionariusza do pomiaru Wielkiej Piątki*) grupa II uzyskała istotnie wyższy wynik ($p < 0,05$). Pozostałe wymiary, podobnie jak wyniki w *Skalach Typu Psychologicznego i Temperamentu Emocjonalnego Francisa, Skali Samooceny Rosenberga i Skali Postawy Wobec Przyszłości* nie wykazały związku z poziomem praktyk religijnych w rodzinie.

3.3. Analiza regresji dla częstotliwości oraz ważności praktyk religijnych w rodzinie (FAITHS) i religijności młodych dorosłych

Analiza równania regresji daje możliwość przewidywania jednej zmiennej na podstawie drugiej⁷⁸. W artykule sprawdzono, na ile na podstawie częstości praktyk i przypisywanej im ważności można przewidywać poziom zmiennych religijności (i osobowości). Wyniki analizy regresji przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Wyniki podsumowania analizy regresji częstości i ważności praktyk religijnych w rodzinie dla zmiennych religijności i osobowości.

Zmienne zależne	FAITHS – CZ parametr	FAITS – WA parametr	FAITHS (CZ + WA) porównanie	
STR – eksploracja wszcz	0.13	0.14	0.03	0.12
STR – eksploracja w głąb	0.54 ***	0.54 ***	0.20	0.44 ***
STR – eksploracja ruminac.	0.37 **	0.29 **	0.23	0.17
STR – podjęcie zobowiązania	0.39 ***	0.36 ***	0.18	0.27 *
STR – identyfikacja z zobow.	0.85 ***	0.81 ***	0.35 *	0.64 ***
CRS-15 – centr. religijności	0.44 ***	0.59 ***	0.52 ***	0.08
CRS-15 – zainteres. religią	0.40 ***	0.50 ***	0.12 *	0.42 ***
CRS-15 – przek. religijne	0.36 ***	0.55 ***	0.01	0.54 ***
CRS-15 – modl. indywidualna	0.47 ***	0.63 ***	0.10	0.56 ***
CRS-15 – dośw. religijne	0.45 ***	0.60 ***	0.09	0.54 ***
CRS-15 – kult publiczny	0.51 ***	0.65 ***	0.15 *	0.55 ***
Biblia – częstość korzystania	0.37***	0.36***	0.19*	0.25**
Motywacja praktyk religijnych	0.42***	0.58***	0.04	0.55***
RCS – odrzucanie chrześcijaństwa	-0.17**	-0.21***	-0.01	-0.20***
CIFS – pewność w wierze	0.31***	0.35***	0.07	0.31***
PCBS – ortodoksja	0.40***	0.42***	0.21*	0.29**
PCBS – wtórna prostota	0.45***	0.61***	0.08	0.56***
PCBS – relatywizm	-0.00	-0.08	0.10	-0.15
PCBS – krytyka zewnętrzna	-0.08	-0.31***	0.21	-0.45***
SSPR – prawdy podstawowe	0.49***	0.61***	0.05	0.58***
SSPR – prawdy eklezjalne	0.54***	0.62***	0.11	0.57***
SSPR – prawdy naturalne	0.17	0.31***	-0.10	0.36**
SSPR – teodycea	0.30*	0.47***	-0.09	0.51***
SSPR – chrystologia	0.59***	0.71***	0.09	0.66***
SSPR – eklezjologia	0.48***	0.56***	0.09	0.52***
SSPR – eschatologia	0.45***	0.54***	0.06	0.51***
MCI – komp. moralne	0.08**	0.14***	-0.01	0.14***

78. P. Francuz, R. Mackiewicz, *Liczy nie wiedzą, skąd pochodzą*, Lublin 2007, s. 527 i nn.

Zmienne zależne	FAITHS – CZ parametr	FAITS – WA parametr	FAITHS (CZ + WA) porównanie	
BFM – ekstrawersja	0.10	0.12*	0.04	0.09
BFM – ugodowość	0.10*	0.18***	-0.04	0.20***
BFM – sumienność	0.05	0.04	0.04	0.01
BFM – stabilność emocjonalna	0.11*	0.01	0.18*	-0.11
BFM – intelekt	-0.02	0.00	-0.04	0.03

$p < 0.05^*$; $p < 0.01^{**}$; $p < 0.001^{***}$

Analiza regresji pozwala z jednej strony na sprawdzenie, czy zbudowany model pozwala istotnie przewidzieć wartość zmiennej wyjaśnianej, a z drugiej strony określić, które predyktory pozwalają istotnie ją przewidywać. W pierwszej kolejności należy zatem sprawdzić dopasowanie modelu za pomocą analizy wariancji. Jeżeli korelacja umożliwiła ocenę siły i kierunku związku między zmiennymi, to regresja pozwala na przewidywanie wartości zmiennej zależnej dla nowych obserwacji, wartości wyników dla zupełnie nowych osób, które nie brały udziału w szacowaniu współczynników regresji. W regresji wielokrotnej (wielorakiej) jedną zmienną zależną (religijność) wyjaśniamy w naszym przypadku dwoma zmiennymi niezależnymi (predyktorami); częstością i ważnością praktyk. Regresja wielokrotna pozwala ocenić ważność każdego z predyktorów przy kontrolowaniu wpływu pozostałych predyktorów. Waga predyktorów zmienia się w zależności od tego, jakie inne predyktory zostają uwzględnione w równaniu regresji⁷⁹. W przypadku relacjonowanych badań na podstawie wyników uzyskanych w *Skali praktyk religijnych w rodzinie* (predyktor) możemy przewidywać wyniki uzyskane w zmiennych religijności i osobowości. Znając wartość wyniku praktyk religijnych (częstości, ważności) w rodzinie, możemy przewidywać wyniki w korelujących z nim wynikach w obszarze religijności: religijnej tożsamości, centralności religii, stylów myślenia religijnego, akceptacji doktryny chrześcijańskiej, kompetencji moralnych. Wyniki analizy regresji upewniają, że zmienne osobowości, poza niewielkim wyjątkiem w ugodowości i stabilności emocjonalnej nie są objaśniane przez poziom praktyk religijnych w rodzinie.

W przypadku tożsamości religijnej (STR) przez częstość i ważność praktyk religijnych są objaśniane prawie wszystkie jej wymiary z wyjątkiem eksploracji wszerej, przy czym przypisywana im ważność wystarcza do objaśnienia poziomu identyfikacji z zobowiązaniem, eksploracji w głąb i podjęcia zobowiązania. Centralność religijności (CRS-15) może być objaśniana tak przez częstość, jak i ważność praktyk w rodzinie, przy czym decydująca jest właśnie częstość.

79. Por. G. Wieczorkowska, J. Wierzbiński, *Statystyka*, s. 280.

Z kolei poszczególne wymiary centralności dają się objaśnić tak częstością, jak i przypisywaną praktykom religijnym ważnością, a w przypadku ich połączenia wystarczająco objaśnia je znaczenie przypisywane tym rodzinnym praktykom religijnym. Akceptacja prawd naturalnych (rozumowanie) jest do przewidzenia na podstawie znaczenia przyznawanego praktykom religijnym. Spośród wymiarów przekonań postkrytycznych (PCBS) poziom ortodoksji i wtórnej prostoty objaśnia tak częstość, jak i ważność praktyk religijnych, chociaż w przypadku ich połączenia predyktorem objaśniającym jest ważność praktyk. Akceptacja prawd wiary (SSPR) uporządkowanych na bazie sposobu asercji – podstawowe (doświadczenie) i kościelne (autorytet) w istotny sposób pozwala się przewidywać na podstawie tak częstości, jak i ważności praktyk, a w przypadku połączenia obu predyktorów funkcję objaśniającą przejmuje przypisywane im ich znaczenie. Akceptację prawd wiary (SSPR) wyodrębnionych na bazie treści teologicznej objaśnia zarówno częstość i waga przypisywana praktykom w rodzinie, natomiast przy uwzględnieniu obu predyktorów funkcja objaśniająca przypada również znaczeniu przywiązywanemu do praktyk.

4. Podsumowanie oraz sugestie badawcze i pastoralne

Przeprowadzone badania dostarczyły informacji, które potwierdziły zasadność hipotez dotyczących istnienia związku badanych aspektów religijności młodych dorosłych z częstością i znaczeniem praktyk religijnych w ich rodzinach. Natomiast generalnie nie uzyskano potwierdzenia hipotezy o powiązaniu badanych zmiennych osobowości z poziomem praktyk religijnych w rodzinie, co wydaje się dostarczać argumentów za tym, że badane zmienne osobowości nie rezonują wpływu praktyk religijnych ocenianych od strony formalnej. Można jednak przypuszczać, że precyzyjne badania nad treścią „przekazu wiary”, stroną treściową tych praktyk w domu rodzinnymi w połączeniu z jakością przekazu (m.in. klimatu rodziny, relacji interpersonalnych, stylów wychowania, metod przekazu) pozwoliłyby na uzyskanie pełniejszego obrazu wpływu środowiska wiary, jakim jest rodzina także na osobowość, a zwłaszcza na charakter młodego człowieka. Chociaż metoda zastosowana do badania recepcji praktyk religijnych w rodzinie (FAITHS), która opisuje pewien model postępowania dla chrześcijańskich rodzin, jest przydatna do badań, to wydaje się, że nie bez znaczenia dla interpretacji wyników badań byłoby jej udoskonalenie, dostosowanie jej do duszpasterstwa rodzin w Polsce.

Poszukując korelatów religijności i osobowości oraz ich zależności od praktyk religijnych w rodzinie, można by doprecyzować niektóre pozycje testu FAITHS oraz dobrać także inne zmienne osobowości (zwłaszcza cechy charakteru i relacje

interpersonalne), kształtowane przez rodzinę i wychowanie oraz zbadać bardziej szczegółowo te zależności, np. uwzględniając zakres tematyki przekazu wiary, jego jakości, jego metody przy jednoczesnym uwzględnieniu stylu wychowania, atmosfery rodziny, jej struktury itp. jako zmiennych pośredniczących.

Prawdopodobnie dokładniejszy wgląd w zrozumienie badanego problemu dałaby analiza porównania religijności badanych osób alternatywnie skupionych w pięciu liczebnie mniejszych klastrach (n = 67, 47, 38, 54, 34 osób), z czego zrezygnowano, aby nie wydłużać opracowania. Relacjonowane wyniki badań potwierdzają „zdroworozsądkowe” opinie, że rodzina przez praktycznie przeżywaną wiarę (religię) wyposaża młodego człowieka w zasoby służące jego wierze także na etapie usamodzielniania się i wchodzenia w dorosłe życie. Badania potwierdziły słabości, niedostatki organizacji życia religijnego w naszych rodzinach, począwszy od biblijnego analfabetyzmu („bibliofobii”)⁸⁰. W relacjonowanych badaniach 58% osób (n=125) nigdy lub prawie nigdy nie czyta Biblii, 28% (n=61) robi to kilka razy w roku, 8% (n=16) około raz w miesiącu, 4% (n=9) raz na tydzień, a jedynie 2% (n=5) codziennie lub prawie codziennie. Zresztą badanie ujawniło także niski poziom praktyk rodzinnych w ogólności (tab. 3). Wprawdzie nie można na tej podstawie oceniać wszystkich rodzin w Polsce, ale z pewnością pełna formacja chrześcijańska u większości rodzin jest jeszcze „zadaniem do odrobienia”. Aby to zadanie było wykonalne, należy do niej gruntownie przygotowywać duszpasterzy, katechetów (katechistów, animatorów), a za ich pośrednictwem rodziny, w sposób systematyczny i dopracowany dydaktycznie, począwszy od przygotowań do sakramentów, zwłaszcza sakramentów inicjacji chrześcijańskiej i sakramentu małżeństwa. Przygotowani odpowiednio rodzice nie będą „delegowali” swoich praw i zobowiązań parafialnej czy szkole, a zechcą z nimi współdziałać w przekazie wiary i formacji.

Czy Kościół naszych diecezji i parafii posiada oferty w formie np. stażu dla młodych dorosłych⁸¹ adresowane nie tylko w ramach duszpasterstwa akademickiego czy sprofilowanych stowarzyszeń i grup kościelnych? Progresyjne (wychodzące, „postępujące”) duszpasterstwo parafialne, rodzinne jest tak samo konieczne, jak zachowawcze (potrzebna jest równowaga obu strategii) i winno być ukierunkowane zdecydowanie także na młodych dorosłych i przy ich współdziałaniu.

80. Zob. także: L. Pietruszka, *Religijność młodzieży i jej rodzinne uwarunkowania – raport z badań*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 19 (2021), nr 1, s. 81-96, DOI 10.14746/kse.2021.19.6; J. Adair, *Jak przelamać „biblijny analfabetyzm”?*, <https://iflpolska.pl/biblia/jak-przelamac-biblijny-analfabetyzm>.

81. P. S. White, *Faith in the gap. Faith formation in emerging adults involved in a one-year internship programme*, https://arro.anglia.ac.uk/id/eprint/707204/1/White_2021.pdf [dostęp: 4.08.2022].

Na nieodzowność, a zarazem doniosłość pomocy rodzinom w ich misji i praktyce przekazywania wiary kładzie nacisk także literatura obcojęzyczna⁸². Pomoc w pielęgnowaniu wiary w kontekście katolickiego domu, rozprowadzaniu życia i „zmysłu” Kościoła w domu, świadczona jest w programach duszpasterskich konkretnych diecezji i parafii (Stuart 2007), grupach rodzicielskiej samopomocy i wsparcia (Stuart, 2007)⁸³ i przez autorów poradników (Bruner, Stroope 2020; Roberto 2020)⁸⁴. Pielęgnowanie życia rodzinnego i życia wiarą jest najlepszym sposobem przygotowania dzieci w rodzinie do zachowania wiary na całe ich życie, dzielenia się nią, ale także harmonijnego współżycia (zob. ugodowość). Korzystanie z doświadczeń zawartych w takich materiałach, ich adaptacja do naszych warunków skróciłoby drogę do spełnienia obowiązku i wykonania pilnego zadania, jakim jest motywowanie rodzin do podejmowania ich roli w przekazie wiary, dodawanie odwagi, towarzyszenie im oraz dostarczanie konkretnych wartościowych materiałów do wypełnienia ich misji i zadań⁸⁵. Jesteśmy spóźnieni w stosunku do zmian kulturowych, ale „lepiej jest późno niż wcale”. Uzyskane ustalenia przemawiają za potrzebą pomocy w organizowaniu środowiska rodzinnego jako środowiska kształtowania wiary z zastrzeżeniem uczenia troski o zdrowe relacje, właściwe style rodzicielskie i umiejętność organizowania wielowymiarowego życia wiarą chrześcijańską, katolicką.

Bibliografia

- Arnett J. J., *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*, 2 wyd., Oxford 2014.
- Barker K. A., *Contextual influences on faith development in adolescents and emerging adults*, Louisiana 2011, https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_theses/986 [dostęp: 5.08.2022].
- Barry C. M., Prenoveau J. M., Morgan C., *Do emerging adults learn what they live? The frequency and importance of childhood family faith activities on emerging adults' prosocial behavior toward family, friends, and strangers*, „Emerging Adulthood”, 2018, nr 6 (6), s. 411-421.

82. Ch. Smith, B. Ritz, M. Rotolo. *Religious parenting: transmitting faith and values in contemporary America*. Princeton, New Jersey 2020.

83. C. G. Suart, *Nurturing faith within the Catholic home*.

84. K. Bruner, S. Stroope, *It starts at home: a practical guide to nurturing lifelong faith*, Chicago 2020; J. Roberto, *Partnering with parents to nurture family faith*.

85. *Equipping families to teach the faith to their children*, <https://www.prcli.org/wp-content/uploads/2016/10/Equipping-Families-to-Teach-the-Faith-to-their-Children-booklet.pdf>.

- Bengtson, V. L., Putney, N. M., Harris, S., *Families and faith: How religion is passed down across generations*, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199948659.001.0001>.
- Chaim W., *Tożsamość religijna młodych dorosłych a wybrane aspekty religijności*, w: *Tożsamość i moralność w perspektywie psychologii pastoralnej*, red. B. J. Soiński, Warszawa 2022, s. 118-174.
- Dollahite, D. C., Thatcher, J. Y., *Talking about religion: How highly religious youth and parents discuss their faith*, „Journal of Adolescent Research”, 2008 nr 5 (23), s. 611-641.
- Ehlebracht M. S., *Exploring the impact of social media on the religious and spiritual beliefs of emerging adults*, Waterloo 2022, <https://scholars.wlu.ca/etd/2444> [dostęp: 7.08.2022].
- Gosztyła T., *Rodzinne uwarunkowania dojrzałej religijności młodzieży*, Lublin 2010.
- Lambert N. M., Dollahite D.C., *Development of the Faith Activities in the Home Scale (FAITHS)*, „Journal of Family Issues”, 2010, nr 11 (31), s. 1442-1464.
- Lee B. H. J., Pearce L. D., Schorpp K. M., *Religious pathways from adolescence to adulthood*, „Journal for the Scientific Study of Religion”, 2017, nr 3 (56), s. 678-689.
- Lipska A., Zagórska W., „*Stająca się dorosłość*” w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia, „Psychologia rozwojowa”, 2011, nr 1 (16), s. 9-21.
- Matthews L. L., *Perceived parental factors as predictors of spiritual maturity in emerging adults*, Lynchburg 2015, <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/1040> [dostęp: 10.08.2022].
- Myers S. M., *An interactive model of religiosity inheritance: the importance of family context*, „American Sociological Review”, 61 (1996), nr 5, s. 858-866.
- Pietruszka L., *Religijność młodzieży i jej rodzinne uwarunkowania – raport z badań*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 2021, nr 1 (19), s. 81-96.
- Roberto J., *Partnering with parents to nurture family faith – insights from research*, „Evangelization and Catechesis”, 2020, nr 8, <https://www.usccb.org/news/2020/partnering-parents-nurture-family-faith-insights-research> [dostęp: 5.08.2022].
- Smith Ch., Ritz B., Rotolo M., *Religious parenting: transmitting faith and values in contemporary America*, New Jersey 2020.
- Smith Ch., Snell P., Longest K., *Religious trajectories from the teenage. Years into the emerging adult years*, „Lifelong Faith Journal”, 2010, nr 2 (4), s. 14-27.
- Suart C. G., *Nurturing faith within the Catholic home: a perspective from Catholic parents who do not access Catholic schools*, Fremantle 2007. <https://researchonline.nd.edu.au/theses/11> [dostęp: 5.08.2022].

White P. S., *Faith in the gap. Faith formation in emerging adults involved in a one-year internship programme*, https://arro.anglia.ac.uk/id/eprint/707204/1/White_2021.pdf [dostęp: 4.08.2022].

Wieradzka-Pilarczyk A., *Tożsamość religijna młodych Polaków*, Poznań 2015.

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest problem zależności między praktyką wiary w rodzinie, a poziomem życia religijnego w okresie wyłaniającej się dorosłości. Zakres aktywności religijnej w rodzinie na próbie 240 młodych dorosłych został zbadany przy pomocy *Skali Praktyk Religijnych w Rodzinie* (FAITHS), natomiast ich religijność była diagnozowana przy zastosowaniu *Skali Tożsamości Religijnej* (STR) *Skali Centralności Religijności* (CRS-15), *Skali Przekonań Post-krytycznych* (PCBS-18), *Skali Spójności Przekonań Religijnych* (SSPR), *Skali Odrzucania Chrześcijaństwa* (RCS), *Skali Pewności Wiary* (CIFS), *Inwentarza Kompetencji Moralnych* (MCI), oceny motywacji praktyk religijnych oraz oceny częstości korzystania z Biblii. Osobowość diagnozowano przy użyciu *Skal Typu Psychologicznego i Temperamentu Emocjonalnego Francisa* (FPTETS), *Kwestionariusza do pomiaru Wielkiej Piątki* (IPIP-BFM-20), *Skali Samooceny* (SES) oraz *Skali niepokoju o przyszłość* (NP).

Zastosowania technika korelacji częstości i ważności religijnych praktyk oceniania retrospektywnie przez badanych z ich religijnością i osobowością ukazała istnienie istotnych powiązań między religijną aktywnością rodziny i zdecydowaną większością badanych aspektów religijności, oraz nieliczne i słabe korelacje osobowością; z niektórymi preferencjami psychologicznymi i cechami osobowości. Po zastosowaniu techniki analizy skupień uzyskane dwie grupy osób istotnie różniących się od siebie poziomem częstości i ważności praktyk w rodzinie (zmienna niezależna) porównano w zakresie religijności i osobowości (zmienna zależna). Okazało się, że generalnie obie grupy różnią się od siebie istotnie w obszarze badanych zmiennych, a przede wszystkim religijnością. Na trzecim etapie opracowania danych zastosowano technikę analizy regresyjnej dzięki czemu stwierdzono, że zarówno częstość, jak i ważność praktyk (predyktory) brane oddzielnie objaśniają istotnie poziom większości badanych aspektów religijności, natomiast jeśli brane są łącznie, to funkcja objaśniająca (predyktora) dla zmiennych religijności (z wyjątkiem jej centralności) religijności przechodzi na znaczenie przypisywane praktykom wiary w rodzinie.

Tak częstość praktyk religijnych w rodzinie, jak ich ważność korelują nisko i jedynie z częścią zmiennych osobowości (FPTETS i BFM-20), z kolei cechy ugodowości i ekstrawersji są objaśniane przez ważność praktyk, natomiast stabilność

emocjonalna jest objaśniana przez ich częstość. Przedstawione wyniki badań wskazują na potrzebę bardziej dopracowanego pomiaru aktywności religijnej w rodzinach oraz na konieczność duszpasterskiego przygotowywania rodzin do wypełniania ich zadania przekazu wiary.

Słowa kluczowe: praktyka wiary w rodzinie, religijność młodych dorosłych, rodzinny przekaz wiary.

THE INFLUENCE OF FAMILY RELIGIOUS PRACTICE ON RELIGIOSITY AND PERSONALITY IN EMERGING ADULTHOOD

Abstract

The study addresses the problem of the relationship between religious practices in the family and the level of religious life during the emerging adulthood. Religious activities in the family assessed retrospectively by the subjects (N = 240) were measured using the FAITHS scale, while their religiosity was diagnosed using the Post-Critical Belief Scale, the Centrality of Religiosity Scale, the Scale of Coherence of Religious Convictions, the Religious Identity Scale, the Rejection of Christianity Scale, the Confidence in Faith Scale, self-assessment of the motivation of religious practices, the Moral Competency Inventory (some aspects of moral intelligence), as well as the frequency of use of the Bible. Personality was also diagnosed using the Francis Psychological Type and Emotional Temperament Scales, the Questionnaire to measure the Big Five, the Rosenberg Self-Esteem Scale, and the Future Anxiety Scale.

The correlation of the frequency and importance of religious practices with the variables of religiosity and personality showed a link between most aspects of religiosity and religious activities, especially their importance, and only with a few variables among the personality variables; only psychological preferences and personality traits. As a result of grouping individuals by the method of cluster analysis in terms of combined scores in assessing the frequency and validity of activities in the family, they were compared in terms of the dependent variables studied (religiosity and personality). In general, the two groups that differed significantly in the level of religious activities also differed in the level of dependent variables (primarily religiosity). At the third stage, a regression analysis was used, as a result of which it was found that separately the frequency of religious activities (FAITHS-CZ) undertaken in the family as well as the importance attributed to them (FAITHS-WA) almost equally significantly explain the level of

religiosity of the studied variables. On the other hand, in the case of combining both predictors, the explanatory function is taken over by the meaning attributed to them, i.e. that the important predictor for religiosity in almost all cases (except for the centrality of religiosity) turns out to be the meaning of religious activities (FAITHS-WA).

FAITHS-frequency and FAITHS-importance correlate only at a low level with certain dimensions among personality variables (FPTETS and BFM) in a slight intensity; FAITHS-importance explains the trait of agreeableness and extroversion and FAITHS-frequency the trait of emotional stability. The research shows the need for a more detailed approach to measuring religious practices in the family, and for the pastoral preparation of families to fulfill the task of transmitting the faith.

Key words: family faith activities, religiosity in emerging adulthood, family transmission of faith.